

Puolustusministeriö
Försvarsministeriet
Ministry of Defence

Koskenlaskun lyhyt historia

Jukka Tarkka

Puolustusministeriön julkaisuja 2 / 2017

Koskenlaskun lyhyt historia

Jukka Tarkka

Puolustusministeriö

ISBN (nid.): 978-951-25-2910-0

ISBN (PDF): 978-951-25-2911-7

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto, Anne-Marie Paakkari

Helsinki 2017

Kuvailulehti

Julkaisija	Puolustusministeriö		11.05.2017
Tekijät	Jukka Tarkka		
Julkaisun nimi	Koskenlaskun lyhyt historia		
Julkaisusarjan nimi ja numero	Puolustusministeriön julkaisuja 2 / 2017		
ISBN painettu	978-951-25-2910-0	ISSN painettu	1238-7940
ISBN PDF	978-951-25-2911-7	ISSN PDF	2489-3951
URN-osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-25-2911-7		
Sivumäärä	55	Kieli	suomi
Asiasanat	Suomi, puolustuspolitiikka, kylmä sota, Euroopan unioni, muutos, jatkuvuus Venäjä, puolustusyhteistyö		
Tiivistelmä	<p>Kylmän sodan päättymisen myötä Suomen puolustuspolitiikkaan on vaikuttanut useita kehityskulkuja ja muutostekijöitä. Puolustuspolitiikkaa on pyritty rakentamaan toimintaympäristöön reagoiden mutta samalla pitkäjänteisyyteen ja jatkuvuuteen pyrkien.</p> <p>Puolustusministeriö käynnisti 2016 tutkimus- ja selvityshankkeen, jossa edellä mainittuja muutos- ja jatkuvuustekijöitä tarkastellaan. Hankkeen huomio on erityisesti Suomen kylmän sodan jälkeisessä puolustuspolitiikassa. Hankkeen pyrkimys on, tutkimuksellisista lähtökohdista käsin, tarkastella murroksessa ollutta ja olevaa turvallisuusympäristöä ja erityisesti Suomen puolustuspolitiikkaa koskettavia kehityskulkuja, jatkuvuuksia sekä keskeisiä muutostekijöitä.</p> <p>Hankkeen toteuttajina ovat toimineet VTT Jukka Tarkka ja YTM Matti Pesu. Hankkeen tuotoksina on syntynyt kaksi itsenäistä, mutta toisiinsa linkittyvää raporttia. Erillisteokset muodostavat kokonaisuuden, jossa monipuolisesti tarkastellaan ja analysoidaan Suomen kylmän sodan jälkeisen puolustuspolitiikan ulkoisia ja sisäisiä tekijöitä. Raporttien sisältö vastaa tekijöiden käsityksiä sekä näkemyksiä.</p> <p>Teoksissa tarkastellaan kansallisen ja kansainvälisen kehityksen tuomia haasteita sekä yhtäällä pohditaan hankalia ja "sokeita pisteitäkin", kuten Jukka Tarkka asian muotoilee. Tämä teos on aikalais-historiallinen kommentaari, joka perustuu kirjoittajan pitkäaikaiseen ja syvälliseen perehtyneisyyteen Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan. Yhtäällä tässä teoksessa tarkastellaan yksittäisiä tapahtumia ja niiden merkitystä kylmän sodan jälkeisessä Suomessa, ja toisaalta piirretään pidemmän aikavälin kuvaa suomalaisesta tavasta tehdä puolustuspolitiikkaa. Lisäksi teoksessa nousee esiin kansalaismielipide ja sen vaihtelut. Teoksen sävy on analyttinen, kriittinen sekä samanaikaisesti pohdiskeleva. Teoksessa nostetaan esiin useita ajankohtaisia ja jatkokeskusteluja kaipaavia kysymyksiä kuten mm. kysymys Ahvenmaan asemasta, NATOsta ja Ruotsin kanssa tehtävästä yhteistyöstä.</p>		
Kustantaja	Puolustusministeriö		
Painopaikka ja vuosi	Lönnberg Print & Promo, 2017		
Julkaisun myynti/ jakaja	Sähköinen versio: julkaisut.valtioneuvosto.fi Julkaisumyynti: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Presentationsblad

Utgivare	Försvarsministeriet	11 Mai 2017	
Författare	Jukka Tarkka		
Publikationens titel	En försfärds korta historia		
Publikationsseriens namn och nummer	Försvarsministeriets publikationer 2 / 2017		
ISBN tryckt	978-951-25-2910-0	ISSN tryckt	1238-7940
ISBN PDF	978-951-25-2911-7	ISSN PDF	2489-3951
URN-adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-11-2911-7		
Sidantal	55	Språk	finska
Nyckelord	Finland, försvarspolitik, kalla kriget, Europeiska unionen, ändring, kontinuitet, Ryssland, försvarssamarbete		
Referat	<p>Sedan kalla kriget tagit slut har flera utvecklingsförlopp och ändringsfaktorer påverkat den finska försvarspolitiken. Försvarspolitiken har man strävat efter att bygga så att man har reagerat på omgivningen men samtidigt strävat efter långsiktighet och kontinuitet.</p> <p>Försvarsministeriet inledde 2016 ett forsknings- och utredningsprojekt, där de ovan nämnda ändrings- och kontinuitetsfaktorerna granskas. I projektet riktas uppmärksamheten särskilt på Finlands försvarspolitik efter kalla kriget. Strävan i projektet är att ur forskningssynvinkel granska den säkerhetspolitiska omgivningen, som har varit och är i en brytningsfas och särskilt de utvecklingsförlopp, kontinuiteter samt centrala ändringsfaktorer som gäller den finska försvarspolitiken.</p> <p>Projektet har realiserats av politices doktor Jukka Tarkka och magistern i samhällsvetenskaper Matti Pesu. Projektet resulterade i två självständiga, men till varandra länkade rapporter. De separata verken utgör en helhet, där de yttre och inre faktorerna i den finska försvarspolitiken efter kalla kriget granskas och analyseras mångsidigt. Innehållet i rapporterna motsvarar författarnas uppfattningar och synsätt.</p> <p>I verken granskas de utmaningar som den nationella och internationella utvecklingen medför samt dryftas svåra och också "blinda punkter", som Jukka Tarkka formulerar saken. Detta verk är en samtidshistorisk kommentar, som grundar sig på författarens långvariga och djupgående förtrogenhet med Finlands utrikes- och säkerhetspolitik. Å ena sidan granskas i verket enskilda händelser och deras betydelse i Finland efter kalla kriget, och å andra sidan tecknas en bild på längre sikt av det finska sättet att idka försvarspolitik. Dessutom tas folkopinionen och svängningarna i den upp i verket. Tonen i verket är analytisk, kritisk och samtidigt resonerande. I verket lyfts flera aktuella frågor fram, vilka kräver fortsatt diskussion, bl.a. frågan om Ålands ställning, Nato och samarbetet med Sverige.</p>		
Förläggare	Försvarsministeriet		
Tryckort och år	Lönberg Print & Promo, 2017		
Beställningar/ distribution	Elektronisk version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Beställningar: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Description sheet

Published by	Ministry of Defence		11 May 2017
Authors	Jukka Tarkka		
Title of publication	The short history of shooting the rapids		
Series and publication number	Publications of the Ministry of Defence 2 / 2017		
ISBN (printed)	978-951-25-2910-0	ISSN (printed)	1238-7940
ISBN PDF	978-951-25-2911-7	ISSN (PDF)	2489-3951
Website address (URN)	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-11-2911-7		
Pages	55	Language	Finnish
Keywords	Finland, defence policy, Cold War, European Union, change, continuity, Russia, defence cooperation		
<p>Abstract</p> <p>After the end of the Cold War period a number of developments and change factors have influenced Finland's defence policy. The defence policy has been built by responding to the operating environment while, at the same time, striving for perseverance and continuity.</p> <p>The Ministry of Defence launched, in 2016, a research and investigation project where these change and continuity factors are studied. Focusing on the post-Cold War defence policy in Finland, the project examines the security environment which has gone and is going through dramatic changes and, especially, developments, continuity and central change factors that affect Finland's defence policy.</p> <p>The project has been implemented by Dr.Pol.Sc. Jukka Tarkka and M.Soc.Sc. Matti Pesu and it has yielded two independent and interconnected reports. The two separate reports form an entity which offers a multifaceted approach, analysing the external and internal factors of Finland's defence policy in the post-Cold War period. The contents of the reports reflect the views and opinions of the authors.</p> <p>Challenges posed by national and international development as well as difficult, even "blind spots" as Jukka Tarkka puts it, are examined and discussed. This is a contemporary commentary with a historical perspective, based on the author's long-term and profound knowledge of Finland's foreign and security policy. The author studies, on the one hand, individual events and their significance in Finland during the post-cold War period and, on the other hand, he outlines the way Finland has built defence policy in the long-term. He also discusses public opinion and its variations. The overall tone is analytical, critical and reflective. Current issues and issues that require further discussion such as the status of the Åland Islands, NATO and cooperation with Sweden are raised.</p>			
Publisher	Ministry of Defence		
Printed by (place and time)	Lönnerberg Print & Promo, 2017		
Publication sales/ Distributed by	Online version: julkaisut.valtioneuvosto.fi Publication sales: julkaisutilaukset.valtioneuvosto.fi		

Sisältö

Alkusanat	9
PERINTÖ	11
UUSI YMPÄRISTÖ	14
Kylmän sodan loppu	14
Venäjän lähi- ja kaukoulkomaat	15
Ruotsi.....	16
Šokki 2014	18
VANHA PAINE	19
Unionin puolustus	19
Jalkaväkimiinat	19
Turvallisuus- ja puolustuselonteot	21
Puolueiden puolustusasenteet	22
Nato-dilemma	23
ENTISET POTEROT	26
Kriisinhallinta	26
Helsingin huippukokous	27
Lissabonin sopimus	29
Naton ja unionin kriisinhallintayksiköt	31
UUDET ASEMAT	33
Idänpolitiikka	33
Pax-ratkaisun jälkivaikutus	35
Euroopan unioni	36
Hornetit käänsivät suunnan	37
Suunnanmuutos.....	38
Eurooppaan	40
Puolustusvoimain rooli.....	42
Reaktio 2015.....	43

SOKEAT PISTEET	45
Viro	45
Ahvenanmaa	46
Ruotsi	47
Nato-kansanäänestys	47
VOIMAPOLITIIKAN AIKAAN	49
AJOPUUSTA SE ALKOI	53
LÄHTEISTÄ	55
Alkuperäislähteet	55
Kirjallisuudesta	55

ALKUSANAT

Kylmän sodan päättymisen myötä Suomen puolustuspolitiikka, kuten laajemminkin ulko- ja turvallisuuspolitiikkamme, on ollut murroksessa eri tavoin. Syynä tähän on etenkin muuttunut turvallisuusympäristö sekä globalisaation muutosvoimat. Muutos ja murros tai globaalin tason tekijät eivät kuitenkaan tyhjentävästi selitä Suomen puolustuspolitiikan nykytilaa. Jatkuvuus on ollut ja on myös merkittävä puolustuspolitiikkaamme selittävä tekijä.

Näistä temaattisista lähtökohdista käsin Puolustusministeriön tutkimusyksikkö käynnisti 2016 tutkimus- ja selvityshankkeen, jossa edellä mainittuja muutos- ja jatkuvuus-tekijöitä tarkastellaan. Tämän hankkeen huomio on erityisesti Suomen kylmän sodan jälkeisessä puolustuspolitiikassa. Hankkeen pyrkimys on, tutkimuksellisista lähtökohdista käsin, tarkastella murroksessa ollutta ja olevaa turvallisuusympäristöä ja erityisesti Suomen puolustuspolitiikkaa koskettavia kehityskulkuja, jatkuvuuksia sekä keskeisiä muutos-tekijöitä. Kyseessä on ulkopuolisilta tahoilta tilattu tutkimus- ja selvityshanke ja siten raporttien sisältö vastaa tekijöiden käsityksiä sekä näkemyksiä.

Puolustusministeriön tutkimusyksikön tilaaman hankkeen toteuttajina ovat toimineet YTM Matti Pesu ja VTT Jukka Tarkka. Hankkeen tuotoksina on syntynyt kaksi itsenäistä, mutta toisiinsa linkittyvää raporttia. Nämä kaksi erillistä raporttia ovat luonteeltaan ja lähestymistavoiltaan erilaisia. Matti Pesun teksti (Koskiveneellä kohti valtavirtaa) edustaa perinteistä akateemista tutkimusta, kun taas Jukka Tarkan tekstiä (Koskenlaskun lyhyt historia) voidaan kutsua aikalais-historialliseksi kommentaariksi, joka perustuu pitkäaikaiseen ja syvälliseen perehtyneisyyteen Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan.

Erillisteokset muodostavat kokonaisuuden, jossa monipuolisesti tarkastellaan ja analysoidaan Suomen kylmän sodan jälkeisen puolustuspolitiikan ulkoisia ja sisäisiä tekijöitä. Teoksissa tarkastellaan kansallisen ja kansainvälisen kehityksen tuomia haasteita sekä yhtäällä pohditaan hankalia ja ”sokeita pisteitäkin”, kuten Jukka Tarkka asian muotoilee. Näitä teoksia voi ja ehkä kannattaakin lukea ikään kuin rinnakkain, mutta ne toimivat tietenkin myös erillisinä teoksina.

Miksi "koskivene"? Koskivenettä koskevalla symboliikalla on luonnollisesti historiallinen ulottuvuus viitaten historiasta tuttuun ajopuu-keskusteluun. Ennen kaikkea se kuvastaa tutkimushankkeen aikana esiin nousutta keskeistä teesiä ja johtopäätöstä. Suomi on pyrkinyt aktiivisesti ohjaamaan "koskivenettä" joskus myrskyisessäkin kansainvälisen politiikan virrassa akanvirtoja sekä karikoita vältellen. Tavoitteena on aina ollut kansakunnan ja valtion turvallisuus sekä tulevaisuus.

Helsingissä 11.5.2017

Tutkimusjohtaja

Kari Laitinen

Puolustusministeriö

PERINTÖ

Suomen sodanjälkeisen ajan historia kertoo, miten Neuvostoliiton pieni naapurimaa asteittain ja melkein huomaamatta ponnisteli itsensä vapaaksi ison naapurin painostavasta läsnäolosta. Se alkoi 1940-luvun lopulla tilanteesta, jossa Neuvostoliiton johtamalla valvontakomissiolla oli paitsi voimaan myös kansainväliseen sopimukseen perustunut oikeus rajoittaa Suomen itsenäisyyttä.

Neuvostoliiton paine ja massa saivat suomalaiset toimimaan Kremlin oletetun tahdon mukaisesti, joskus silloinkin, kun naapuri ei aktiivisesti yrittänyt vaikuttaa. Mutta aina ei alistuttu eikä kaikissa asioissa. Oli myös ylikäymätön raja.

Suomen turvallisuuspoliittinen kulttuuri on rakentunut vähitellen ja tottumuksen varaan. Kylmän sodan loppuvaiheessa Neuvostoliitto muuttui nopeammin kuin Suomi, mutta hyvin odottamattomalla tavalla. Supervallan muutos oli sitä, että sen järjestelmän toimivuus ja uskottavuus romahtivat. Suomen tilanneseurantaa hallitsi sumea jatkuvuus, jonka käsitteistöön ei mahtunut se, että yhteiskunnalle tai varsinkaan Neuvostoliitolle voisi tapahtua kaikki se, mikä sille tapahtui 1990-luvulla. Neuvostoliitto vaikutti pitkään vielä sen jälkeen, kun sitä ei enää ollut.

Suomi ratkaisi vaarallisesta naapurista syntyneen ongelman turvautumalla klassiseen diplomatiaan. Piti peittää todelliset ajatukset ja esiintyä harmittomuutta teeskennellen yhteistyöhaluisena. Oli järkevää suomettua. Sitä pidetään paheksuttavana, mutta se oli sitkeää puolustustaistelua. Suomi voitti aikaa, ja kun sitä oli kulunut riittävästi, ongelma meni pois.

Tietysti Neuvostoliiton johto ymmärsi suomettumiskulissin kulissiksi. Kansainvälisen asemansa takia se ei kuitenkaan voinut paljastaa haluaan vallankäyttöön Suomessa ennen kuin sillä olisi varmuus ylivallan saavuttamisesta kohtuullisin ponnisteluin ja pienin vaurioin.

Suomalaiset puolustautuivat Neuvostoliiton etukenoa vastaan machiavellistisella väistöliikkeellä. Se oli suomettumisen järkevä, taitava ja menestyksellinen taso. Kylmässä sodassa suomalaiset höynäyttivät Nikita Hruštševia ja Leonid Brežneviä samalla tavalla kuin

Adolf Hitleriä aikanaan. Suomi sai elintilaa diktatuurin kyljessä maksamatta siitä täyttä hintaa.

Kylmän sodan aikana Suomen reaalityöiminta kiisti aivan ilmeiset sotilaalliset perusfaktat, jotka jokainen pystyi lukemaan kartalta. Se kiisti senkin, mikä oli selkokielellä kirjoitettu yya-sopimukseen. Vaikeutetusta pelitilanteesta huolimatta Suomi kehtasi väittää itseään puolueettomaksi, vaikka kartta ja sopimus osoittivat sen mahdottomaksi. Samalla Suomi vähin äänin varautui torjumaan kartalla ja sopimuksessa näkyviä turvallisuuden kovia uhkia. Ulkoiseen käyttöön tarkoitettussa julistuksessaan Suomi ohitti sellaisten vaaratekijöiden olemassaolon.

Kylmän sodan päätyttyä kesti toistakymmentä vuotta ennen kuin Suomessa alkoi herätä tietoisuus siitä, että kovaa puolustusta ei voi korvata suomettumisaikana hioutunein menetelmin. Ja vähitellen alkoi valjeta sekin, että varautuminen kovaan puolustukseen ei ole uskottavaa, ellei vähitellen opetella sanomaan äänen asioita, joista kylmän sodan aikana piti vaieta hammasta purren.

Suomettuminen loi haavekuvan ja lopulta doktriinin siitä, että tapahtuipa mitä tahansa, Suomen turvallisuuspolitiikka ei muutu. Kylmän sodan aikana ympäristön suurissa rakenteissa ei onneksi tapahtunutkaan juuri mitään. Siksi tästä elämälle vieraasta pysähtyneisyydestä ei syntynyt kovin suuria vahinkoja.

Kun kylmän sodan jälkeen ympäristössä on muuttunut melkein kaikki, ja muutokset jatkuvat, rinnakkainelosta Neuvostoliiton kanssa kertyneiden kokemusten tuottama jälki-vaikutus alkoi aiheuttaa todellisia ongelmia. Vanhassa pysähtyneisyyden opissa Paasikiven turvallisuuspoliittinen perintö joutui älyllisen pahoinpitelyn uhriksi.

Paasikiven ikuisen totuuden mukaan kaikki muuttuu, ja pienen on syytä seurata tiiviisti uusia tilanteita ja sovittaa elämänsä vaihtuvien olojen mukaan. Tämä vanhan viisaan vakio johti hänet eri vaiheissa hakemaan hyvin erilaisia turvallisuusratkaisuja, tilanteen mukaan.

Samaa älykäästä liikkuvuutta tarvitaan myös kylmän sodan jälkeisessä maailmassa, mutta ainakaan sen tien alkumatka ei ole ollut helppoa. Neuvostoliiton romahduksen aiheuttaman alkušokin jälkeen pitkälle 2000-luvulle asti turvallisuuspolitiikan henkistä tukirakennetta haettiin 1950-luvuta 1980-luvulle asti noudatetuista ajatustottumuksista. Vasta vähitellen suomalaiset alkoivat oppia pois siitä suomettumisajattelun peruskokemuksesta, että turvallisuusratkaisut voisivat olla riippumattomia siitä, mitä ympärillä tapahtuu.

Neuvostoliiton pois hiipuminen tuotti sen yllätyksen, että Suomen turvallisuusongelma ei ratkennut, vaikka sen pahin uhka lakkasi olemasta. Naapurin nimi muuttui, mutta rajan takana on edelleen hyvin erityisellä tavalla samanlainen jättivaltio kuin ennen. Neuvosto-

liitto oli ja Venäjä on ideologinen suurvalta, ja siinä ideologia on isompi ongelma kuin suurvaltaisuus.

Neuvostoliiton erityispiirre oli marxistis-leniniläisellä aatteella koristeltu imperialismi. Venäjän imperialismi on naamioitu kansallisella kiihkomiehellä. Kylmä sota ei loppunut siihen, vanha supervalta yritti peittää olemustaan uudenaikaisella ideologisella naamioverkollla. Nykyisessä suurvaltojen välisessä jännitteessä sekä lännellä että valtablokkien välimaastoon jättäytyneellä Suomella on sama ongelma kuin kylmän sodan aikana, aatteellisesti aggressiivinen suurvaltanaapuri.

Neuvostoliiton romahduksen jälkeinen tilanne on Suomelle tuttu, mutta yksi aisa on muuttunut. Presidentti Mauno Koiviston tulkinta Pariisin rauhansopimuksesta vapautti Suomen yya-sopimuksesta. Siihen asti Neuvostoliitolla oli yya-ase, jolla se voi uhata Suomea. Kremlillä oli ainakin oman arvionsa mukaan sopimukseen perustuva mahdollisuus käyttää Suomen aluetta sotilaallisesti joutumatta kansainvälisen lainsuojattoman asemaan. Jo nurkan takaa tuleva vihjaus panna yya-sopimus täytäntöön pakotti Suomen monimutkaisiin puolustusmanöövereihin, joiden epäonnistuminen olisi johtanut katastrofiin.

Neuvostoliitolla oli yya-sopimus, jonka uhalla se pystyi paimentamaan Suomea, mutta Venäjällä ei ole sitä valttikorttia. Uusi tilanne vapautti Suomen isosta ongelmasta, mutta loi samalla uuden, vähän pienemmän haitan. Huolimatta yya-sopimuksen uhkaavuudesta se oli sentään sopimus, ja Suomi saattoi puolustautua sen artikloja tulkitsemalla ja uskollisuutta sopimustekstille vakuuttamalla.

Kreml ei ollut kylmän sodan aikana raastuvanoikeus, mutta joissakin tilanteissa se saattoi olla markkinapaikka. Silloin Suomi onnistui edes joskus ja vähän keventämään yya-taakkaa tarjoamalla vastasuorituksia Neuvostoliiton myönnytyksille. Suomalaiset kehittivät tämä varjonyrkkeilyn mestaruuden tasolle.

Kylmän sodan päätyttyä yya-sopimuksen artiklojen tarjoamaa pientä viikunanlehteä ei enää ole suojaamassa Suomen arimpia alueita. Jos Venäjä alkaa painostaa Suomea, se on avointa voimapolitiikkaa, jolta voi suojautua vain voimapolitiikan keinoin.

UUSI YMPÄRISTÖ

Kylmän sodan loppu

Pariisin rauhansopimuksen Saksan uhkaa ja Suomen aserajoituksia koskeneiden artiklojen yksipuolinen tulkinta Pax-ilmoituksella syyskuussa 1990 lopetti Suomen kylmän sodan.¹ Suomi vapautui sopimuksen loukkaavista määräyksistä ja irtautui painostavasta yya-sopimuksesta. Tämän perusmuutoksen sisäistäminen ei ole vieläkään koko painollaan vaikuttanut julkisuudessa näkyvään turvallisuus- ja puolustusasenteiden viritykseen. Yya-sopimuksen jälkivaikutus jäytää yhä kansallista alitajuntaa.

Suomen yksipuolisten Pax-päätöksen kansainoikeudelliset perusteet olivat heiveröiset. Se perustui siihen poliittiseen logiikkaan, että Euroopassa tapahtuneiden nopeiden ja dramaattisten muutosten seuraukset Suomelle oli kuitattava nopeasti ja dramaattisesti. Tämä oli Koiviston presidenttikausien tärkein turvallisuuspoliittinen rakenneratkaisu. Se vapautti Suomen toisen maailmansodan viimeisestä jäänteestä.

Koiviston tekemän ratkaisun syvin merkitys oli siinä, että se tapahtui Suomen omasta tahdosta, ja Neuvostoliiton vastaan haraamista odottamatta. Suomi vapautui yya-sopimuksen kahleesta siksi, että se itse päätti niin, eikä siksi, että sopimuksen toinen osapuoli raukesi olemattomiin.

Suomen turvallisuuspolitiikan johto oli saanut sisäpiirin tietoa Neuvostoliiton kaoottisesta tilanteesta jo helmikuussa 1991. Koiviston KGB-yhteyksistä vastannut ministerineuvos Felix Karasev selosti Suomen presidentille Neuvostoliiton presidentti Mihail Gorbatšovin avustajien virheitä, ja antoi ymmärtää, että olisi kysymys enää vain siitä, kuinka pitkään Gorbatšov kestäisi. Puolustusministeri Elisabeth Rehn näyttää saaneen samansuuntaista tietoa heinäkuussa. Kremlin viestintuojat sanoutuivat tiukasti irti presidenttiinsä kohdistuneesta kritiikistä, mutta tulivat silti kertoneeksi koko kauheuden.

1 Pesu 2017, ss. 23–26.

Varapresidentti Gennadi Janajevin kaappausyritys elokuussa 1991 osoitti, että jotakin perusteellisesti uutta oli tapahtumassa, mutta muutoksen hahmosta ja seurauksista ei ollut aavistustakaan. Oli varauduttava kaikkeen. Syyskuun alussa Suomen ulkopoliittikan johto päätti ryhtyä rakentamaan yhteyksiä Venäjän federaatioon. Neuvostoliitto syrjäytyi Suomen ulkopoliittikan keskiöstä jo ennen luhistumistaan.

Muuten Suomessa tapahtui ihmeen vähän uutta, vaikka naapurissa kävi melkein lokakuun vallankumouksen veroinen mullistus. Silloin seuraukset olivat Suomelle järjestyttävät. Oli pakko itsenäistyä kun kaikkea muuta oli jo yritetty. Nyt ei tapahtunut juuri mitään. Suomi seurasi katseella.²

Venäjän lähi- ja kaukoulkomaat

Venäjän sotilaallisissa ja poliittisissa oppirakennelmissa käytettyä lähiulkomaan käsitteitä ei voi tarkastella vain maantieteellisten ja valtiollisten faktojen perusteella. Myös historia vaikuttaa niiden sisältöön ja tulkintaan. Viron entinen presidentti Toomas Hendrik Ilves on kertonut virolaisten yrityksestä saada Venäjän ja Viron rajasopimukseen Suomen itärajalla toteutettu järjestely rajan pinnassa asuvien ihmisten päivittäisen elämän helpottamiseksi. Venäläiset vastasivat: ”Älkää luulkokaan, että teitä koskaan kohdeltaisiin samoin kuin suomalaisia. Te olette eri tapaus.”³ Virolla ja Suomella on yhteinen maantiede, mutta eri historia.

Suomalainen historiantulkinta olettaa Venäjän federaation yhtenäisyyden sen politiikan perustavoitteeksi. Sen saavuttamiseksi Venäjä varaa itselleen mahdollisuuden käyttää voimaa Neuvostoliiton entisillä alueilla. Baltian maat kuuluvat näin rajattuun lähiulkomaiden ryhmään, mutta Suomi ei.

Venäjä pitää kaukoulkomaiden rajoja kovina, ja kunnioittaa niitä siksi, mutta lähiulkomaiden rajat ovat sen tulkinnan mukaan pehmeitä. Lähiulkomaiden liittäminen Venäjään arvioidaan nykyoloissa poliittisesti ja sotilaallisesti liian kalliiksi, mutta Venäjä ottaa pehmeiksi määrittämillään lähiulkomaiden rajoilla vapauksia, jotka olisivat muualla mahdottomia. Voimakkaasti kantaa ottava tutkijan Erkki Nordbergin muotoilun mukaan Suomi on kaukoulkoma, mutta toisaalta ”rajakkeinen” maa, koska sillä on yhteinen raja Venäjän kanssa.⁴ Ilmeisesti hän tarkoittaa, ettei ihan lähi- mutta ei täysin kaukoulkomaakaan.

2 Tarkka: Venäjän vieressä, ss. 24–26 ja siinä osoitetut lähteet

3 Ilveksen esitelmä Maanpuolustuskorkeakouluyhdistyksen kokouksessa 13.5.2014, tekijän hallussa oleva päiväkirjamuistiinpano

4 Nordberg: Arvio ja ennuste Venäjän sotilaspolitiikasta, s. 479

Venäjä pyrkii hakeutumaan naapuriensa lähituntumaan luomalla erilaisia sev- ja yya-tyyppisiä järjestelyjä venäläisen perusrakenteen ulottamiseksi yli sen nykyisten rajojen. Krimin ja Ukrainan itäosien kaappauksen yhteydessä havaitut vihreät miehet ovat tämän oppirakennelman konkreettista vaikutusta tehostava johdannainen.⁵

Toukokuun 1997 lopulla Venäjän Liittoneuvoston puheenjohtajan Jegor Strojev luonnehti suomalaisille kansanedustajille järjestetyssä keskustelutilaisuudessa Venäjän lähiulkomaapolitiikkaa slaavien uuden yhteyden ilmaukseksi. Sen luoma sopimusverkosto oli Venäjän vastaveto Naton laajentumiselle. Hän ei pitänyt lähiulkomaata poliittisena terminä, se oli hänen arvioissaan vain neutraali viittaus Neuvostoliiton entiseen alueeseen.

Strojevin mielestä slaavien uusi yhteys ei uhannut ketään, koska se ei ollut tunnepohjainen vaan järkiperäinen käsite. Hän ei kytkenyt lähiulkomaan käsitettä Venäjän uuteen sotilasdoktriiniin, jonka tehtävänä oli vain asevoimien sopeuttaminen uuteen tilanteeseen ja niiden supistaminen budjetin kestokyvyn tasolle.

Venäjän Nato-lähetystön lähetystöneuvos Victor Kotšukov sanoi maaliskuun alussa 1998 Brysselissä vierailleelle suomalaiselle kansanedustajaryhmälle, että lähiulkomaan käsite oli jo menneen talven lumia, se oli Andrei Kozyrevin ulkoministerikauden aikaista ajattelua. Hän kuitenkin huomautti, että Baltian mailla ei ollut oikeutta valita turvallisuuspoliittista suuntaustaan, mutta tällä rajoituksella ei ollut mitään yhteyttä lähiulkomaan käsitteeseen.⁶ Näiden kahden poliittisen hiensäädön piilomerkitys saattaisi olla, että Venäjän erityissuhde Baltian maihin ei perustu lähiulkomaa- vaan voimapolitiikkaan.

Ruotsi

Ruotsin 1996 ja 2000 tekemien puolustusratkaisujen aiheuttama dilemma oli samanlainen kuin suomalaisia olosuhteiden pakosta kylmän sodan aikaan ahdistanut piina. Silloin länsimaiset tarkkailijat kyselivät huolissaan, pystyisikö Suomi todella puolustautumaan neuvostohyökkäystä vastaan. Neuvostoliittolaiset taas arvioivat avoimesti, että Suomi ei mitenkään voisi torjua lännen hyökkäystä, ja tarvitsi siksi yya-sopimuksen mukaista sotilaallista apua.

Suomalaiset tiesivät, että läntinen huoli oli aiheellinen ja Neuvostoliiton tilannearvion ensimmäinen osa piti paikkansa. Silti piti vain väittää, että puolustustahto on luja ja

5 Tarkka: Venäjän vieressä, s. 46

6 Kansallisarkisto / Jukka Tarkan arkisto / 1 Päiväkirjat 28.5.1997 / 2 Päiväkirjat 3.3.1978

puolustuskyky riittää, eikä apua tarvita. Ruotsi joutui käyttämään samalla tavalla onttoa vakuuttelua vastatessaan sen puolustuskykyä koskeviin ihmetteleviin kysymyksiin.

Ruotsin puolustuspolitiikan uudistus sai alkuvaiheessaan sotilaallisen peruslogiikan vastaisia piirteitä. Kun se luopui aluepuolustuksesta, siitä puuttui kokonaisuutta yhdessä pitävä voima ja puolustuksen kova ydin. Kylmän sodan aikana puolueettomuutensa melkein uskonnoksi kohottanut Ruotsi oli liittolaisuutta muistuttavassa salaisessa yhteistyösuhteessa lännen kanssa. Kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa tällaista näkymätöntä selkänojaa ei ilmeisesti ole, tai sen salaaminen on onnistunut yhtä hyvin kuin kylmän sodan aikana.

Venäjän sotilaallinen ryhdistäytyminen 2010-luvulla lisää Naton puolustustarvetta Itämerellä ja kiinnostusta Ruotsia kohtaan, vaikka se edelleen liimautuu näennäiseen liittoutumattomuuteensa. Rajusta, alkuvaiheessaan lähes aseistariisuutumista muistuttavasta puolustuspäätöksestä huolimatta Ruotsin ilmavoimilla ja sukellusveneillä on vaikutusta Itämeren turvallisuustilanteeseen.

Ruotsin maaliskuussa 2011 antama yksipuolinen solidaarisuustakuu korostaa entisestään sen puolustusfilosofian vaikeaselkoista monikerroksisuutta. Ruotsi ilmoitti, että se ei jäisi passiiviseksi sivustakatsojaksi, jos joku EU:n jäsen tai Pohjoismaa joutuu hyökkäyksen kohteeksi tai sitä kohtaa jokin muu katastrofi. Ruotsi totesi myös odottavansa muiden maiden suhtautuvan samalla tavalla, jos se itse joutuisi vaikeuksiin.

Ruotsi on sotilaallisesti liittoutumaton maa, joka ilmoittautuu osapuoleksi kaikkiin kriiseihin, joihin sen lähialueen maat voivat joutua. Se sitoutuu sekä antamaan että ottamaan vastaan sotilaallista apua. Muutama vuosi ennen tätä julistusta tehty puolustuspäätös johtaa siihen päätelmään, että Ruotsin solidaarisuuden pääpaino on pikemminkin avun vastaanottamisessa kuin sen antamisessa.

Suomi ja Ruotsi ovat puolustuksen kannalta riippuvaisia toisistaan, olipa niillä keskenään puolustusliitto tai ei, olivatpa ne Naton jäseniä tai liittoutumattomia, ja vaikka puolustusta ei olisi koskaan harjoiteltu yhdessä. Ruotsin ja Suomen turvallisuusintressi on se, että Itämeren tilanne ei ainakaan huonone. Sen varmistamiseksi niiden kannattaa tukea Natoa, vaikka sielu ei siedä siihen liittymistä.

Kun puhutaan Ruotsin ja Suomen yhteisestä puolustuksesta, ei puhuta Kainuun korvista eikä Skånen ranta-aukeista. Silloin puhutaan Ahvenanmaasta, jonka turvallisuuden varmistaminen on Ruotsille vähintään yhtä tärkeää kuin Suomelle. Jos vieras voima pureutuu Ahvenanmaalle, se hallitsee pohjoista Itämeriä, pystyy rajoittamaan merkittävästi Suomen yhteyksiä länteen ja estämään Tukholman keskustaan johtavan syväväylän käytön. Koska Itämeren vakauden varmistaminen on sekä Ruotsin että Suomen etujen mukaista, niiden on järkevää hakea puolustuksellisia yhteistyömahdollisuuksia.

Šokki 2014

Vuonna 2014 tapahtui niin monta asiaa, että yhteensä ne olivat melkein kriisi. Kevään mittaan Venäjä liitti Krimin valtioalueeseensa ja aloitti sisällissodan Itä-Ukrainassa. Helsingin edustalla tuntematon vedenalainen kohde hätistettiin varoituskraanaateilla Suomen merialueelta. Suomen ilmatilassa todettiin viisi rajanloukkausta. Ukrainan ilmatilassa ammuttiin alas malesialainen matkustajakone. Venäjän turvallisuuspalvelu kaappasi vastapuolen kollegansa Viron puolelta rajaa. Suomi ja Ruotsi allekirjoittivat isäntämaasopimuksen Naton kanssa.

Synkät näkymät vaikuttivat henkiseen ilmastoon. Yhä turvattomampaan lähitulevaisuuteen varautuvien vastaajien osuus Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunnan (MTS) tutkimusaineistossa kasvoi tänä vuonna 13 prosenttiyksiköllä edellisvuodesta, heidän osuutensa kaikista vastanneista oli nyt 56 prosenttia. Suomen puolustuksen onnistumismahdollisuuksiin ei enää juuri uskottu. Puolustuspessemisiä osoittaneiden vastaajien osuus oli 63 prosenttia. Tämä lukema, samoin kuin huonoja turvallisuusodotuksia ilmaiseiden vastaajien osuus, olivat vuonna 2014 MTS:n aikasarjan korkeimmat turvallisuuspessemisiä osoittaneet lukemat, tähän asti.⁷

Puolustusmäärärahojen korotusta vaatineiden osuus kasvoi 2014 suorastaan räjähdysmäisesti, 32 prosentista 56 prosenttiin. Myös maanpuolustustahto kasvoi, mutta ei niin paljon. Kaikissa tilanteissa puolustusvalmiutta osoittaneiden vastaajien osuus oli 76 prosenttia, mikä ei ollut aikasarjan korkein lukema, Vuosina 2004 ja 1995 se oli 80 prosenttia.⁸

Naton kanssa liittoutumiseen valmiita vastaaja oli 30 prosenttia, johonkin muuhun, nimeämättä jääneeseen liittokuntaan menemistä kannatti 34 prosenttia vastanneista. Kummankin liittoutumismuodon kannatus nousi edellisvuodesta 9 prosenttiyksiköllä. Nämä olivat aikasarjan korkeimmat sotilaallisesta liittoutumattomuudesta luopumisvalmiutta osoittaneet lukemat.⁹

Ulkopolitiikan huonosta hoidosta huolestuneiden vastaajien osuus oli 25 prosenttia. Siitä oli todella kauan, kun ulkopolitiikan hoitoa oli moitittu vielä huonommaksi kuin 2014, se tapahtui 1991.¹⁰

7 MTS 2016, kuvio 32, MTS 2015, kuva 43

8 MTS 2016, kuviot 14 ja 16

9 MTS 2016, kuviot 4 ja 6

10 MTS 2016, kuvio 2

VANHA PAINE

Unionin puolustus

Vaikka Suomi yritti SuRu-aloitteella estää unionin sotilaallisen elementin vahvistamisen,¹¹ Suomi varautui myös yhteisen puolustuksen kehittelyyn. Ajatus EU:n ja WEU:n¹² yhdistämisestä oli SuRu-aloitteesta huolimatta mukana Amsterdamin huippukokouksen valmistelupapereissa 1997 lähes kalkkiviivoille asti. Suomen neuvottelijoiden ohjeiden mukaan yhteistä puolustusta ei vastustettaisi, jos sen kehittämiseksi ilmenisi kannatusta. Suomi halusi mieluummin pysyä neuvottelupöydässä ja vaikuttaa linjauksiin kuin jättäytyä jo etukäteen unionin puolustusyhteistyön ulkopuolelle.

Suomi varautui aluksi myös siihen, että unioni ei pystyisi kehittämään sotilaallista turvaa. Valtiosihteeri Jaakko Blomberg oli sanonut jo elokuussa 1992 suurlähettiläskokouksessa, että Nato-jäsenyys olisi luonteva vaihtoehto, jos WEU tai sen jatkeeksi suunnitellut ratkaisut eivät tarjoaisi riittäviä turvallisuustakuita Venäjän uhkan varalle.¹³ Tällaista ei sen koomin ole kuultu.

Jalkaväkimiinat

Jalkaväkimiinat kieltävä Ottawan sopimus rynkytti pitkään auki ollutta ovea. Sen säätämät asiat ovat olleet jo toistasataa vuotta käypää kansainvälistä oikeutta. Haagin toisen rauhansopimuksen liitteenä oleva maasodan lakeja ja tapoja koskevan ohjesäännön 23. artikla kieltää käyttämästä aseita, ammuksia tai aineita, jotka aiheuttavat tarpeettomia kärsimyksiä. Sopimus on solmittu 1907 ja Suomi liittyi siihen 1922.

11 Pesu 2017, ss. 23–35; 36–47

12 EU:n yhteisenpuolustuksen rungoksi suunniteltu Länsi-Euroopan unioni

13 Hiilamo – Sipilä: Aavelasku, s. 129

Arkijärjellä on pääteltävissä, että siviileille sodan aikana ja sen jälkeen jalkaväkimiinoista aiheutuvat kärsimykset ovat Haagin sopimuksen tarkoittamalla tavalla turhia ja siksi kiellettyjä. Ottawan sopimuksen kansainvälistä tilannetta jalostava tuotos perustuu lähinnä sen kykyyn nostaa jalkaväkimiinakieltoa aktiivisesti edistäneiden poliittista profiilia.

Pääministeri Koivisto totesi 1960-luvun alussa maanpuolustuskurssille osallistuessaan, että Suomessa valmistauduttiin vanhan sodankuvan mukaisesti pitkiin taisteluihin korpimaastossa. Hän ei hyväksynyt tällaista jälkijättöistä ajatustottumusta. Hänen arvionsa uuden ajan sodan tyypistä ei loisi mahdollisuuksia suuriin joukkojen siirtoihin ja yhtenäisen rintaman muodostamiseen.

Tämä ajatustapa juurtui lopullisesti Suomen viralliseen puolustusoppiin vasta vuoden 2004 turvallisuuspoliittisen selonteon valmistelussa. Silloin puolustusvoimain komentaja Juhani Kaskeala ajoi läpi pääesikunnan kehittämän arvion laajamittaisen maahyökkäyksen epätodennäköisyydestä.

Jalkaväkimiinat oli otettu laajaan käyttöön silloin kun varauduttiin sotaan, jossa suuret yhtymät etenevät maastossa mätäs mättäältä. Uudessa sodan kuvassa niillä olisi merkitystä enää lähinnä panssari- ja ajoneuvomiinoitteiden purkamisen vaikeuttajina, ja ne siis pysyisivät hidastamaan maastossa etenevää hyökkääjää.

Nykyinen käsityksen mukaan laajat maaoperaatiot eivät enää ole Suomen aluetta koskeva sodan todennäköisin muoto. Sodan kuvaa hallitsevia operaatioita ovat ilmavoimiin, ohjusaseeseen ja erikoisjoukkojen rajuihin iskuihin perustuvat keskitetyt yllätyshyökkäykset rajattuja strategisesti keskeisiä kohteita vastaan. Jalkaväkimiinoista luopuminen ei ehkä mullista nykyaikaisen puolustuksen perusteita niin kuin se olisi tehnyt vanhan sodan kuvan vallitessa. Jalkaväkimiina ei ehkä enää olisi korvaamaton ensi linjan puolustusase, mutta puolustusta tukeva järjestelmä se edelleen olisi, ja sen menettäminen epäloogisin perustein oli takaisku.

Suomalaiseen henkilömiinaan voisi kuolla tai siitä vahingoittua vain Suomeen kutsumatta ja pahoissa aikeissa pyrkivä sotilas. On vaikea kuvitella jalkaväkimiinoja puolustuksellisempaa asejärjestelmää. Siitä tulee hankala vasta, jos joku muu heittäytyy ensin hankalaksi.

Miinakeskustelun vaikutus yleiseen mielipiteeseen oli rajua, mutta lyhyt. Vuoden 2004 miinakeskustelun ratkaisuvaiheessa turvallisuuden paranemiseen luottaneiden osuus romahti edellisen vuoden 30 prosentista 17 prosenttiin. Siirtymä ei kuitenkaan kasvattanut turvattomuuden lisääntymistä pelkäävien osuutta vaan päättyi epätietoisten ryhmään. Jo seuraavana vuonna turvallisuuden tunne palautui miinakeskustelua edeltäneelle tasolle ja pysyi sillä pitkään.

Turvattomuuden tunne oli synkeimmillään 2015, niin tuntevia oli 65 prosenttia vastanneista, mikä oli 23 yksikköä korkeampi kuin miinakeskustelusta vuonna 2004 pelästyneiden osuus.¹⁴

Turvallisuus- ja puolustuselonteot

Selonteot¹⁵ eivät yleensä ole rakentaneet selvää yhteyttä turvallisuusympäristön perusteellisen kuvauksen ja puolustus suunnittelun lähtökohdaksi hahmotellun uhkakuvan välille. Parin vuosikymmenen ajan selonteoissa nämä elementit ovat olleet kuin eri maailmoista. Turvallisuusympäristön analyysi on tehty tavallisesti ulkoministeriössä ja puolustuksen kehittämiseen liittyvä osa puolustushallinnossa. Ratkaisut syntyivät kuitenkin puolueiden välisessä huutokaupassa, jossa uhkakuva on pyritty kuvaamaan sellaiseksi, että sen hallinta onnistuu käytettävissä olevin resurssein. Sen muotoilu on usein keskittynyt enemmän sanamuotojen ja niiden tulkintojen hiomiseen kuin asia-argumenttien pohdintaan.

Uuden perustuslain astuttua voimaan hallitus päätti loppukeväällä 2003 uudistaa myös turvallisuuselonteon valmistelumenettelyn. Selonteon suuntaa ohjaavien uhkakuvien rakentaminen keskittyi pienen virkamiesryhmän käsiin. Asiantuntijavalta vahvistui, mutta toisaalta tähän selkoryhmään nimetyt eivät voineet täysin irtautua taustaorganisaationsa näkemyksistä. Heidän roolinsa alkoi olla enemmän instituutioedustamista kuin asiantuntijatyötä. Presidentti Halosen, pääministeri Vanhasen ja ulkoministeri Tuomiojan tiedettiin painottavan laajan turvallisuuskäsitteen mukaisia ei-sotilaallisia uhkia, ja tästä näkemyksestä tuli selontekoajattelun keskeinen rakennetekijä.

Eduskunnan turvallisuuspoliittinen seurantaryhmä osallistui hallituksen selonteon valmisteluun. Se oli parlamentarismien uusi sovellus, ja kehittyi äärimmillään siihen, että eduskunta kirjoitti selontekoluonnoksen, jonka pääkohdat hallitus esitti takaisin eduskunnalle. Parlamentti sai siis ruodittavakseen tekstin, jonka moni kohta oli jo puitu valmiiksi eduskunnassa hallituksen vielä valmistellessa selontekoaan.

Turvallisuuspolitiikan johto antoi eduskunnassa kukoistavan populismin johdatella selontekotyöskentelyä. Rauhantahtoisuuttaan korostavat puoluejohtajat ja heidän joukkonsa keskittyivät uusiin uhkiin, joita olivat melkein kaikki ikävät asiat maan päällä. Näin säästyttiin siltä vaivalta, että olisi pitänyt pohtia sotilaallisia uhkia ja miettiä jo tehtyjen puolustus-

14 MTS 2016, kuvio 32

15 Pesu 2017, ss.36–39

ratkaisujen toimivuutta tilanteissa, joissa niitä ehkä tarvittaisiin. Ei uskallettu ottaa askelta eteenpäin, mutta ei myöskään taaksepäin.

Selontekomenettelyn perusidea rämettyi. Siitä ei syntynyt asiantuntijavirkamiesten evästämän hallituksen ja poliittista tahtoa edustavien puolueiden välistä parlamentaarista dialogia. Keskustelu näivettyi kilpailuksi siitä, kuka pystyy sommittelemaan useampia toisintoja selontekoon parlamentaarisin perustein tuotetuista lauseista. Tällainen henkinen sisäsiittoisuus kalvaa demokratian uskottavuutta. Se raivaa tilaa asiantuntemattomuudelle juuri niillä päätöksenteon alueilla, joilla kaikkein eniten tarvittaisiin monimutkaisen tosiasiassa loogista hallintaa ja joilla tunteilu tuottaa tuhoa.

Puolueiden puolustusasenteet

Kylmän sodan jälkeisenä aikana puolueet arastelivat suoraa puhetta sotilaallisesta turvallisuudesta melkein yhtä huolestuneesti kuin suomettumisaikaan. Yya-sopimuksen oloissa aseellisesta puolustuksesta puhuminen johtikin vaaralliseen hetteikköön.

Yya-sopimuksen luomassa tilanteessa ainoa sallittu ajatus sodasta olisi ollut sota Natoa vastaan Neuvostoliiton puolesta. Se ei innostanut useimpia. Todennäköisesti pinnan alla eli ajatus vastustaa vaikka aseellisesti, jos yya-mallin mukaista apua tyrkytettäisiin Suomelle vastoin sen tahtoa. Sellaisen mahdollisuuden ääneen lausuminen vertautui maanpetokseen ja merkitsi poliittista äkkikuolemaa. Sotilasjohto varautui perustehtäviensä mukaisesti molempiin vaihtoehtoihin, mutta ei kertonut, että niin tehtiin.

Tuskaa yritettiin lievittää 1990-luvun loppupuolelta lähtien muotiin tulleella laajan turvallisuuden käsitteellä. Oli mukavampi puhua yhteiskunnallisista, hallinnollisista, ympäristöpoliittisista ja terveydellisistä olosuhteista kuin arvioida lähialueella esiintyvän aseellisen voiman vaikutuksia suomalaisten elämään.

Keskustan tärkeimmät ohjelma-asiakirjat vaikenivat tyystin sotilaallisesta uhasta. Sen vaali-ohjelma 2004 painotti terrorismin, pandemioiden ja ympäristökatastrofien tuhoja. Ne kuvattiin ”uusiksi ja perinteistä sodankäyntiä merkittävämmiksi uhkiksi”. Ohjelma käsitteli yleisellä tasolla myös maailmanlaajuisista eriarvoistumista, ääriliikkeiden voimistumista ja ihmisoikeusrikkomuksia.

Keskustan ohjelma-asiakirjat mainitsivat Venäjän vain ympäristö-, energia- ja kauppakysymysten yhteydessä. Näiden ilmiöiden todettiin vaikuttavan Suomen turvallisuuteen ja edellyttävän kehitysyhteistyön sekä ihmisoikeuspolitiikan tehostamista. Puolue kannatti Suomen sotilaallista liittoutumattomuutta, jonka tuli nojata itsenäiseen ja uskottavaan

puolustukseen. Puolustuskyvyn tarpeen aiheuttajaksi todettiin kansallisen turvallisuuden varmistaminen. Itsestäänselvyyks todistettiin oikeaksi toistamalla se.

Sosiaalidemokraattien asiakirjoissa turvallisuus haluttiin ymmärtää ”laaja-alaisena, ei vain sotilaallisena turvallisuutena”, eikä niissä juuri muita turvallisuusasioita käsiteltykään. Sosiaalidemokraateille turvallisuusuhkia olivat ympäristönmuutokset, tarttuvat taudit, väestöliikkeet, ihmiskauppa, uskontojen väliset ristiriidat, alueelliset konfliktit, sortuvat valtiot, rikollisuus, terrorismi ja joukkotuhousteiden leviäminen. Uskottava ja toimiva maanpuolustus esitettiin Suomen turvallisuuspolitiikan tärkeänä osana, ja sen perustelut loivat samanlaisen itsestäänselvyyksien kehäpäätelmän kuin keskustan käyttämä.

Kokoomuksen ohjelmien turvallisuuskäsite poikkesi muiden puolueiden esittämästä. Suomen tärkeimmät valinnat liittyivät usein Venäjään, etenkin sen ja Baltian maiden välisten suhteiden kiristymiseen sekä Venäjän uudistuspolitiikan epäonnistumiseen. Ensisijaiseksi tavoitteeksi kokoomuksen turvallisuuspolitiikassa kannanotossa määriteltiin ”oman kansallisen puolustuskykymme vahvistaminen”, sillä sotilaallista voimaa käytettiin edelleen alueellisissa ja paikallisissa kriiseissä.

Kokoomus otti Nato-jäsenyyden puolueohjelmaansa 2006. Se arvioi liittoutumisen parantavan Suomen ja sen lähialueiden turvallisuutta ja tarjoavan mahdollisuuden saada konkreettista tukea sotilaallisissa kriiseissä. EU:n nähtiin vahvistavan Suomen turvallisuutta lähinnä arvoyhteisöllisyyden kautta. ”Tiivistyvä EU ja yhteistyö Naton kanssa ovat asemoineet Suomen osaksi euroatlanttista arvoyhteisöä.”

Vasta vuoden 2014 kriisi näyttää muuttaneen sotilaallista puolustuskykyä ja aseellisen konfliktin uhkaa vähätelleiden puolueiden asenteita, mutta tämän kirjaaminen ohjelmien tasolla oli liian epämukavaa ja jäi puolitiehen.

Nato-dilemma

Vapautuminen ensin yya-sopimuksen taakasta ja sitten kylmästä sodasta antoi Suomelle mahdollisuuden avautua länteen, mutta se eteni sumuverhon suojassa viivytellen ja pelokkaasti. Pysyvä sitoutuminen sotilaalliseen liittoutumattomuuteen olisi kuitenkin ollut samaa kuin integraatiokehityksen katkaiseminen Fineftaan 1960-luvun alussa, EEC-vapaa-kauppasopimukseen 1970-luvun alussa tai Eta-jäsenyyteen 1990-luvun alussa. Suomi alkoi taiteilla kaksoisroolissa. Se ilmoitti olevansa sotilaallisesti liittoutumaton, mutta voivansa joskus liittoutuakin. Ehkä.

Samaan aikaan Suomi rakensi puolustusjärjestelmänsä niin yhteensopivaksi Naton kanssa, että sen ilmavoimat on sertifioitu tasokkaammiksi kuin monen Nato-maan lentoase. Suomi pystyy ostamaan Yhdysvaltain korkeimman teknologian asejärjestelmiä, jotka eivät ole kaikkien Nato-jäsenten saatavilla.

Vuoden 2009 turvallisuuspoliittisessa selonteossa hallitus raportoi eduskunnalle, että Nato-jäsenyydellä "olisi ennaltaehkäisevä, Suomen turvallisuutta vahvistava vaikutus", se parantaisi Suomen puolustuskykyä ja huoltovarmuutta ja avaisi Suomelle pääsyn liittokunnan päätöksentekoon. Naton tavoitteet todettiin "yhteensopiviksi Suomen ja Euroopan unionin ulko- ja turvallisuuspoliittisten tavoitteiden kanssa". Tästä kaikesta vuoden 2009 selonteko päätteli, että oli "vahvoja perusteita harkita Suomen Nato-jäsenyyttä". Hallitus veti selonteon annista sen johtopäätöksen, että jäsenyyttä ei haettu eikä sitä edes harkittu.

Tuota turvallisuusselontekoa käsiteltäessä elettiin normaaliaikaa, tai siltä ainakin tuntui. Kuitenkin jo silloin Venäjä oli ilmoittanut puolustavansa naapurimaiden venäläisten vähemmistöjen oikeuksia vaikka asevoimin. Se oli tuhonnut Tšetšenian infrastruktuurin ja itsenäisyyden, ottanut Transnistrian sotilaalliseen valvontaansa ja tukenut asevoimin kahden maakunnan eroa Georgiasta. Venäjä ei vuonna 2009 ollut mikään pyhäkoulu-poika.

MTS:n asennetutkimus osoittaa, että Euroopan ilmapiirin militarisoitumisesta huolimatta ihmiset tunsivat turvallisuutensa parantuneen. Näin ajattelevien osuus vastaajista kasvoi 2009 kymmenellä prosenttiyksiköllä edellisvuoden 18 prosentista. Vasta Krimin ja Ukrainan kriisi 2014 romahduttivat turvallisuudentunteen. Turvallisuustilanteen huonontumista todennäköisenä pitävien osuus vastaajista nousi kolmena seuraavana vuonna 60 prosentin tasolle, vuonna 2013 se oli ollut 43 prosenttia.¹⁶

Vanhasen toinen hallitus oli ilmoittanut hallitusohjelmassaan 2007 aikovansa säilyttää mahdollisuuden hakea Nato-jäsenyyttä. Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma toisti saman vuonna 2011, mutta lisäsi lausumaan rajauksen, jonka mukaan sen hallitusaikana Nato-jäsenyyttä ei kuitenkaan valmisteltaisi. Samaan aikaan kun Venäjä vahvisti ekspansiivista voimapolitiikkaansa ja hallituksen turvallisuusselonteko esitteli Nato-jäsenyyden turvallisuutta parantavia ominaisuuksia, hallitus otti asennon, jossa periaatteessa mahdollinen Nato-jäsenyys oli käytännössä mahdoton.

Venäjän tavoitteena on palauttaa neuvostoajoja muistuttavat olosuhteet kaikkialla missä se on kohtuullisin kustannuksin mahdollista. Suomessa vallalla ollut teoreettisen Nato-jäsenyyden tosiasiallinen torjunta tarjosi Venäjälle saman edun, jonka Neuvostoliitto saavutti sopimuksen neljännellä artiklalla.

16 MTS 2016, kuvio 32

Venäjä on ominut Neuvostoliitolta periytyvän ylimuistoisen nautintaoikeuden Suomen liittoutumattomuuteen. Tämän rakenteen voisi mitätöidä vain Suomen liittyminen Natoon. Se olisi yhtä dramaattinen ratkaisu kuin oli Pariisin rauhansopimuksen Suomen oikeuksia rajoittaneiden lausumien mitätöinti Pax-tulkinnalla 1990.

Näyttää siltä, että hetken aikaa 1990-luvun alkupuolella Venäjällä olisi ollut jonkin asteista ymmärtämystä Suomen Nato-jäsenyyttä kohtaan, tai vastahanka oli ainakin lievempää kuin Putinin kaudella 2000-luvulla. Mahdollisesti Naton ei koettu häirinneen Jeltsinin tavoitteita. Neuvostoliiton konkurssipesän hallinnointi vaati kaikki voimat. Putinin kaudella kansalliskiihko nosti hänen hallintonsa agendalle asioita, joiden toteutusta Suomen Nato-jäsenyys olisi haitannut.

Putinin painostava Nato-asetus syrjäytti Jeltsinin valmiuden sopeutua sellaiseen, mitä se kuitenkin ei voisi estää. Suomen Nato-jäsenyys merkitsisi Venäjän kannalta sitä, että naapurin sotilaallinen ahdistelu kävisi entistä hankalammaksi. Juuri se onkin Nato-jäsenyyden tarkoitus, ja siksi Venäjä vastustaa sitä.

Suhtautumista sotilaalliseen liittoutumiseen kysyttiin aluksi MTS:n tutkimuksessa liittokumppania nimeämättä. Vasta vuodesta 2005 lähtien sen rinnalla kysyttiin suoraan myös suhtautumista Nato-jäsenyyteen.¹⁷ Vain kerran, vuonna 2006 vastaajat ovat oivaltaneet kompakysymysten rinnakkaisuuden idean, ja vastanneet samalla tavoin kumpaankin vaihtoehtoon.

Vuoteen 2011 asti liittoutuminen nimeltä mainitsemattoman kumppanin kanssa on ollut yleensä kahden tai kolmen prosenttiyksikön verran suositumpaa kuin Nato-jäsenyys. Tilanne muuttui 2012. Silloin 25 prosenttia vastanneista hyväksyi liittoutumisen, kunhan liittokumppani ei olisi Nato, jonka jäsenyyttä kannatti vain 18 prosenttia vastanneista. Ero oli äkkiä kasvanut seitsemän prosenttiyksikköä.

Vuonna 2012 ei näytä tapahtuneen turvallisuusvaihtoehtojen kannalta muuta merkittävää kuin se, että silloin alkoi Vladimir Putinin kolmas presidenttikausi ja Sauli Niinistön ensimmäinen. Ilmeisesti Putinia pidettiin tuikeampana Naton vihaajana kuin hänen edeltäjänsä Dmitri Medvedevä ja Niinistöä epäiltiin Nato-mielisemmäksi kuin hänen edeltäjänsä Halonen. Mieli pidemmittausten osoittaman asenteen voisi tulkita varoitukseksi Niinistölle tai kaipuuksi Halosen aikoihin. Ei pitäisi ärsyttää turhan päiten Putinia.

17 MTS 2016, kuvat 4 ja 6

ENTISET POTEROT

Kriisinhallinta

Suomi nousi 1990-luvun alkupuolella rauhanturvan suurvallaksi – ainakin omasta mielestään ja suhteellisesti ottaen. Vuonna 1993 Suomi osallistui 1 350 rauhanturvaajalla seitsemään YK:n operaatioon. Kylmän sodan päättyminen muutti suomalaisten leipälajiksi kehittyneen rauhanturvatoiminnan luonnetta.

Eurooppalainen kriisinhallinta ei tukenut yhtä itsestään selvästi Suomen puolueettomuuspyrkimyksiä kuin toiminta YK:n lipun suojissa. Konfliktit eivät enää olleet idän ja lännen välisen taistelun sijaisotia. Käännös alkoi Persianlahden ensimmäisestä sodasta. Sen alkuvaiheessa marraskuussa 1990 Suomi kannatti YK:n turvallisuusneuvostossa päätöslauselmaa, joka valtuutti Yhdysvaltain johtaman koalition käyttämään voimakeinoja pakottaakseen Irakin vetäytymään Kuwaitista.

Kylmän sodan jälkeen Nato kehittyi kriisinhallinnan toimijaksi. Se oli parhaimmillaan silloin, kun EU ei pystynyt päätöksiin ja tarvittiin tehokasta sotilaallista yhteisponnistusta joko Yhdysvaltojen kanssa tai joskus ilman sitä. Kriisinhallinta alkoi olla riskinottoa Suomessa ennen kokemattomalla tavalla, varsinkin kun 1990-luvun alkuvuosina siihen yhdistettiin usein rauhaan pakottaminen ja mahdollisuus voimakeinojen käyttöön. Suomi ei kuitenkaan voinut jäädä vanhoilleen pelkästään YK:n rauhanturvaajaksi.

Kansainvälisen kriisinhallinnan ja turvallisuusyhteistyön sotilaallista valmiutta edellyttävät toimintamuodot eivät olleet turvallisuuspolitiikan johdon suojeluksessa. Vuoden 2000 presidentinvaaleissa toiselle kierrokselle päässeet Tarja Halonen ja Esko Aho torjuvat Paasikivi-seuran ehdokasväittelyssä Suomen osallistumisen Petersbergin periaatteisiin kuuluneeseen rauhaan pakottamiseen, koska siinä sallittaisiin asevoiman käyttö rauhan rikkojaa vastaan.

Rauhanturvatoiminta ei kuulu puolustusvoimien lakisääteisiin tehtäviin. Siltä tilatut kriisinhallintapalvelut erotettiin puolustusvoimain muusta toiminnasta, ja operaatioita johdettiin

puolustusministeriöstä. Osallistumispäätökset tehtiin valtioneuvostossa ulkoministeriön valmistelun pohjalta ja esityksestä. Rahoituskin oli jaettu suurin piirtein puoliksi kahden ministeriön kesken.

Lainsäädäntö käyttää nimikettä kriisinhallinta rauhanturva-nimikkeen sijasta. Yleisenä ajatuksena on, että siinä onnistutaan sitä paremmin mitä vähemmän käytetään asevoimaa tai edes sen uhkaa. Suomalaiset rauhanturvaajat ovat valtaosaltaan reserviläisiä, joille yhteistyö siviiliväestön kanssa on luontevampaa kuin ammattisotilaille. Heidän ei-sotilaallista ammattitaitoaan ja osaamistaan pystytään hyödyntämään monipuolisesti. Siksi monissa operaatioissa suomalaisille on uskottu siviilien ja sotilaiden yhteistyö (Cimic), jonka tavoitteena on siirtää rauhanturvaajien tehtäviä paikallisille organisaatioille heti kun siviilien valmius riittää siihen.

Kriisinhallinnasta päättäminen ajautui presidentin ja pääministerin reviiririidaksi, jossa haettiin uuden perustuslain määrittelemää unioniasioden ja ulkopoliittikan rajalinjaa. Kiistaa käytiin myös siitä, voisiko Suomi osallistua kriisinhallintaan ilman YK:n turvallisuusneuvoston valtuutusta. Siihen sitoutuminen olisi tukahduttanut unionin kriisinhallinnan, sillä YK:n turvallisuusneuvoston päätöksenteko oli hidasta ja sattumanvaraista ja tukehtui usein suurvaltojen vetoon. Presidentti suostui toukokuussa 2005 myös EU:n valtuutukseen perustuvaan kriisinhallintaan.

Sitä ei kehdattu torjua sellaisenaan, mutta tässäkin ponnistuksessa Suomen vastusti aluksi kaikkea sotilaallista valmiutta vaativaa kriisinhallintaa ja sitten hyväksyä sen minimimuodot erilaisia varaumia mutisten. Vanhakantaisen rauhanidealismien pihdinpitämät eivät ole kunnolla peittyneet edes Venäjän voimapolitiikan vyörytyksessä.

Pehmoilevan kriisinhallinnan johtohahmot eivät sentään ryhtyneet purkamaan kylmän sodan realistisen turvallisuusajattelun viime leimahduksena toteutunutta Hornet-hankintaa. Poliittisessa johdossa alkoi 2000-luvulla olla myös sellaisia voimia, jotka tajuavat turvallisuuspoliittisen pehmoasenteen ajautuneen vaarallisen etäälle reaalipoliittisen ympäristön asettamista vaatimuksista. Voimaa kansalaismielipiteen herättelyyn ei kuitenkaan ole ilmennyt.

Helsingin huippukokous

Venäjän presidentti Boris Jeltsin yritti Helsingin huippukokouksessa puristaa Yhdysvaltain presidentti Bill Clintonilta lupauksen jättää Neuvostoliittoon kuuluneet Baltian maat Naton ulkopuolelle, vaikka liittokunta laajeni muualle Neuvostoliiton entiseen etupiiriin. Yritys torjuttiin tylästi ja Clinton ilmoitti, että Venäjällä ei ole puhevaltaa Naton laajenemiseen liittyvissä asioissa. Jeltsinillä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin tyytyä kohtaloonsa.

Jeltsinin epätoivoinen yritys jätti Suomen Venäjän tavoitteleman etupiirin ulkopuolelle, ehkä vahingossa. Yhdysvallat ei käyttänyt tästä auennutta tilaisuutta hyväkseen, eikä Suomi varsinkaan. Päinvastoin, presidentti Martti Ahtisaari teki Clintonille kahden kesken selväksi, että Suomi ei tavoitellut Naton jäsenyyttä ”niin kauan kuin kukaan ei sano Suomelle, ettei se voi liittyä”.¹⁸ Suomi halusi pysyä riippumattomana Naton ulkopuolella ja toimia rauhankumppanina sekä Yhdysvaltain että Venäjän kanssa. Helsingin huippukokouksen jälkeen Jeltsin sanoi Ahtisaarelle, että ”on Suomen oma asia, miten se hoitaa suhteensa Natoon”.

Yhdysvallat oli selvittänyt Suomen asennetta Natoon jo ennen Helsingin huippukokousta. Varaulkoministeri Strobe Talbott tunnusteli Helsingin-vierailun yhteydessä elokuussa 1995 Yhdysvaltain suurlähetystössä käydyssä yksityiskeskustelussa Max Jakobsonin ja muutamien toimittajien käsityksiä Suomen valmiudesta Nato-jäsenyyteen.

Kun vastaus ei ollut yksiselitteisen myönteinen, Talbott selitti keskustelussa läsnä olleen heti tilaisuuden päätyttyä tekemän muistion mukaan,¹⁹ että Yhdysvallat ei pyrkinyt hätäiseen ratkaisuun vaan oli valmis ”pitkäjännitteiseen yhteistyöhön asian ajamisessa”. Naton lujittaminen oli Yhdysvaltain pitkän ajan tavoite venäläisten ajatuksista riippumatta.

Talbott toivoi Naton laajenevan ensin niihin maihin, joilla on voimakas demokraattinen traditio ja vakaat olot, kuten Suomella. Koska se kuului luontevasti länteen, olisi outoa, jos Suomi liittyisi Natoon vasta entisten Varsovan liiton maiden jälkeen. Talbott arvioi, että Suomen asema hämärtyisi, jos se viestittäisi olevansa ”samassa sarjassa kuin entiset neuvostotasavallat”.

Jakobson vakuutti Suomen valmiutta Nato-jäsenyyteen, ja Talbott vahvisti Yhdysvaltain ryhtyvän tiiviiseen vuoropuheluun varmistaakseen jäsenyyden sujuvan toteutumisen. Hän korosti keskustelussa Naton hyviä aikeita. Sen keskeisenä tehtävänä oli Euroopan ja Yhdysvaltain vapaankaupan turvaaminen.

Yhdysvaltain presidentti George Bush nuorempi määritteli Varsovassa 2001 käymissään keskusteluissa Naton tavoitteeksi Suomenlahdelta Mustalle merelle ulottuvan turvallisuusvyöhykkeen. Paljon muuta hän ei olisi voinutkaan sanoa, sillä Ruotsi ja Suomi eivät olleet pyrkimässä Natoon, eikä Clinton Helsingin huippukokouksessa ehdottanut niille sitä. Tämä oli yhdensuuntaista sen vihjetasoisen tiedon kanssa, jonka Yhdysvaltain suurlähetystö välitti nuorsuomalaisille kansanedustajille helmikuun lopulla 1998.

18 Tarkka: Venäjän vieressä, ss. 237–238

19 Kansallisarkisto / Jukka Tarkan arkisto / 4 Kirjeenvaihto 1993–1995 / Eero Iloniemi 1.8.1995

Sen mukaan Nato ei enää ollut kiinnostunut Suomen Nato-jäsenyydestä, sillä suomalais-virolainen yhteistyö oli kehittynyt liian läheiseksi. Suomi oli siis sijoitettu samaan lokeroon Baltian maiden kanssa, toisin kuin miltä näytti Talbottin runsaat pari vuotta aikaisemmin antaman vihjeen perustella. Uuden tiedon mukaan Yhdysvaltain asenne voisi muuttua sitten kun Viron puolustuksella alkaisi olla toimintakelpoista perusrakennetta, johon Nato voisi kytkeä omaa infrastruktuuriaan. Silloin Naton seuraavassa laajenemis-askleessa mukana voisivat olla Suomi, Ruotsi, Baltian maat ja Itävalta, mutta aikaa sellaiseen voisi mennä jopa kymmenkunta vuotta.²⁰

Suomi näyttää rajautuneen 1990-luvun loppuvuosina Naton tavoitteleman lisäalueen ulkopuolelle. Baltian maat kuuluivat siihen, ja ne liittyivät Natoon 2004. Sen lisäksi liittokunta laajeni uuden vuosituhannen alkuvuosina Neuvostoliiton romahduksen jälkeen hajonneen Varsovan liiton alueelle.

Kremlissä piti valtaa uusi hallinto ja kiristynyt poliittinen kulttuuri. Naton laajennus-ryöpsähdys oli liikaa presidentti Putinille. Helmikuussa 2007 Münchenin turvallisuusseminaarissa hän luonnehti Naton vyöryä itään luottamusta heikentäväksi provokaatioksi ja sanoi tilannetta vakavaksi. Putin vaati Natoa tilille 1990-luvun alussa annetuista lupauksista, jotka olisivat Venäjän tulkinnan mukaan pysäyttäneet Naton laajenemisen Saksan itärajan tasalle.

Naton huippukokouksessa Bukarestissa huhtikuussa 2008 Putin raivostui sen päätelmätekstistä, jossa Georialle ja Ukrainalle avattiin periaatetasolla mahdollisuus liittyä joskus tulevaisuudessa Natoon. Ne ovat vanhan Venäjän pyhää aluetta, ja siksi Putinin suoje-luksessa. Hän ei ole myöhemmin yksilöinyt onko myös Venäjään entinen suuriruhtinaskunta ja Stalinin kanssa yya-sopimuksen tehnyt Suomi Neuvostoliiton Venäjälle jättämää perintömaata.

Lissabonin sopimus

Lissabonin sopimuksen 42/7-lausuman värikkään syntyhistorian²¹ tulos oli riittävän vaikeasti tulkittavissa jo ennen siihen viime tingassa ripustettua lauseketta tietyistä jäsenmaista. Se voitiin tulkita niin, että sotilaallisesti liittoutumattomien maiden kansallinen turvallisuuspolitiikka ajaisi artiklassa määritellyn avunantovelvollisuuden ohi. Silloin niillä ei olisi auttamisvelvollisuutta, mutta ne voisivat ottaa vastaan muiden apua. Suomen halli-

20 Kansallisarkisto / Jukka Tarkan arkisto / Käsikirjoitukset / 2 Päiväkirjat 1998-2004 / 20.2.1998

21 Pesu 2017, ss. 52–66

tuksen ministerivaliokunnan käsitellessä tätä vapaamatkustajatulkintaa pääministeri Vanhanen ja ulkoministeri Tuomioja muotoilivat kuitenkin päätelmän, jonka mukaan artikla koskee Suomea samalla tavalla kuin muitakin jäsenmaita.

Jos artikla todella merkitsee sitä, että Suomi on oikeutettu saamaan apua ja velvollinen sitä antamaan samalla tavalla kuin kaikki muut jäsenet, viime tingassa artiklaan liitetty lisuke tietyistä jäsenmaista on tarpeeton ja itse asiassa järjetön. Koska se kuitenkin tekstiin lisättiin ja hyväksyttiin, sen täytyy tarkoittaa jotakin. Se voi tarkoittaa vain sitä, että liittoutumattomat ovat jollakin tavalla erityisasemassa, mutta teksti ei ilmaise, millä tavalla.

Lisäausekkeen perustana ei voi olla muu kuin se, että Lissabonin sopimuksen 42/7-kohdan kollektiivisen turvatakuun sisältämä sotilaallinen apu koskee vain Natoon kuuluvia unionin jäsenmaita. Ne auttavat hyökkäytilanteessa toisiaan, mutta eivät Natoon kuulumattomia, vaikka avun tarvitsija olisi unionin jäsen. Naton ulkopuolisilla unionimailla ei siksi voi olla velvollisuutta auttaa Naton kuuluvia unionimaita. Lissabonin sopimuksen 42/7-kohtaan liitetty lisälausuma näyttää jättävän liittoutumattomat unionimaat ilman sotilaallista turvatakuuta, jonka se antaa unioniin kuuluville Nato-maille.

Pariisin joukkomurhien jälkeen Ranska pyysi vuoden 2015 lopulla Nato- ja unionikumppaniensa apua terrorismin vastaisille toimilleen. Se ei esittänyt vetoamustaan Natolle, kuten Yhdysvallat New Yorkin iskun jälkeen 2001, vaan Euroopan unionille, mitä ei ole tapahtunut tätä ennen. Ranskan pyyntö viittasi Lissabonin sopimuksen 42. artiklan turvatakuuseen, mutta sanamuodot muistuttivat pikemminkin sopimuksen 222. artiklan yhteisvastuulauseketta. Muotoilu korosti pyynnön pohjimmiltaan poliittista luonnetta ja pehmensi sen sotilaallisuutta.

Ranskan vetoamuksen viritys ja presidentti Niinistön vastaus siihen ovat Suomen turvallisuuspolitiikan kannalta ehkä merkittävämpiä kuin ensi lukemalta tuntui. Suomi lupasi yhdessä sovittavaa apua, ja ilmoitti käynnistävänsä sotilaallisen avun esteenä olevan lain-säädännön uudistamisen.

Lakiuudistus eteni hitaasti vuonna 2016, mutta jo sen vireillepano sisälsi poliittisen viestin. Suomi yrittää ohittaa Lissabonin sopimuksen tiettyjä jäsenvaltioita koskevan lausuman, joka näytti sulkevan liittoutumattomat unionin sisäisen sotilaallisen avun ulottumattomin. Naton keskinäisten sitoutumien murtaminen tuskin onnistuu, mutta jo pelkkä yritys voi avata tulevaisuudessa Suomelle uusia mahdollisuuksia.

Naton ja unionin kriisinhallintayksiköt²²

Naton nopean toiminnan taisteluosasto NRF on Prahan huippukokouksessa 2002 perustettu 25 000 sotilaan vahvuiseksi tarkoitettu kriisinhallintayhtymä. Jäsenmaiden siihen osoittamista yksiköistä muodostetut prikaatit päivystävät vuorotellen ja niiden suunnitellaan pystyvän toimimaan vastuualueellaan kuukauden ajan ilman lisähuoltota. Joukkoja voidaan käyttää Naton viidennen artiklan mukaiseen yhteiseen puolustukseen, katastrofitilanteisiin liittyvään evakuointiin tai niiden jälkihoitoon, humanitaariseen avustukseen ja terrorismin vastaisiin operaatioihin. Ne voivat myös tukea diplomatiaa lipun näytöllä ja voiman osoituksella.

Valtioneuvoston ulko- ja turvallisuuspoliittinen ministerivaliokunta päätti marraskuussa 2006 Suomen osallistumisesta NRF-harjoituksiin kumppanimaan roolissa. Huhtikuussa 2007 Suomi ilmoitti Ruotsin kanssa harkitsevansa myönteisesti tarjottua mahdollisuutta osallistua myös NRF:ää täydentävään toimintaan sen varmistamiseksi, että Naton nopean toiminnan joukko ei ole riippuvainen ulkopuolisten maiden voimavaroista. Suomi ilmoitti jo alun perin osallistuvansa valikoivasti tähän profiiltaan matalimpaan mahdolliseen yhteistyöhön. Se vaati ja sai oikeuden päättää jokaisesta harjoituksesta ja operaatiosta tapauskohtaisesti.

Kuitenkin jo tällainen ajallisesti ja operaatiokohtaisesti rajattu kytkentä Naton sotilaalliseen toimintaan aiheutti kitkaa päätöksentekovaiheessa. Hallitus todisteli, miten NRF-järjestelmään osallistuminen ei ollut askel kohti Nato-jäsenyyttä, vaikka sen ulkoiset piirteet olisivat kriisitilanteessa johtaneet Nato-jäsenyyden kaltaiseen toimintatapaan. Päätös-vaiheessa koettu paine on vuosien mittaan helpottunut, sillä NRF-järjestelmä on jäänyt lähes kuolleeksi kirjaimiksi. NRF-yksiköt ovat osallistuneet Ateenan olympiakisojen suojaamiseen 2004 ja Afganistanin presidentinvaalien varmistukseen syyskuussa 2004.

Hakeutuminen yhteistyöhön Naton kanssa oli johdonmukaista turvallisuuspolitiikkaa, mutta valitun linjan perustelu eduskunnassa ja lehdistössä perustui ontuvaan logiikkaan. Nato-kriitikot asettivat laimean tukensa ehdoksi sen, että NRF-järjestelmään osallistuminen ei ole jäsenyyden esiaiste eikä edes lähestymistä Natoon. Niinpä heille vastattiin, että ei tietenkään, vaikka kaikki ymmärsivät, että ainakin lähestymistä se oli.

Lähes kaikki EU-maat osallistuvat unionin kriisinhallintakyvyn kehittämiseen YK:n rahan-turvatoiminnan tueksi. Suomen ensimmäisellä puheenjohtajakaudella perustettu taistelu-osastojärjestelmä hyväksyttiin osaksi Suomen rauhanturvatoimintaa. Unionin ensimmäinen sotilasoperaatio käynnistyi Makedoniassa 2003 jo ennen taisteluryhmien operatiivista

22 Pesu 2017, ss. 52–55; 62–64

valmiutta. Sen jälkeen unioni on toiminut Kongossa, Bosnia-Hertzegevinassa, Tšadissa, Keski-Afrikan tasavallassa ja Somaliassa, mutta niissä ei käytetty NFR-osastoja. Sen lisäksi on toteutettu kahdeksan siviilikriisinhallintaoperaatiota.

Venäjä ei arvostellut EU:n taisteluosastoja, vaikka ne olivat vahvasti aseistettuja pääasias-
sa Nato-maiden yksiköistä koottavia yhtymiä. Venäjä päätteli, että EU:n aseellinen kriisinhallintakyky voisi heikentää Naton ja Yhdysvaltain vaikutusvaltaa Euroopassa. Venäjällä vallinneen käsityksen mukaan EU:n itsenäisestä kriisinhallinnasta ja yhteisestä puolustuksesta ei muodostuisi hyökkäyksen uhkaa.

Taisteluosastot saavuttivat operatiivisen valmiuden 2007. Suomi aloitti päivityksensä heti niiden toiminnan alkaessa Saksan ja Hollannin kanssa. Unionin taisteluosastot ovat pohjimmiltaan voimavarojen tai ainakin poliittisen energian tuhlausta. Niiden käyttö voi johtaa tilanteeseen, jossa unionin jäsenmaat osallistuvat kriisinhallintaan rinnakkain sekä unionin että Naton rakenteissa. Suomelle tämä kuitenkin sopii mainiosti. Sotilaallinen yhteistyö EU:n lipun alla on yleiselle mielipiteelle ja medialle vähemmän vastenmielistä kuin NFR-yhteistyö Naton kanssa.

UUDET ASEMAT

Idänpolitiikka

Neuvostoliiton romahduksen välittömästi laukaissut varapresidentti Gennadi Janajevin johtama kommunistipuolueen vanhan kaartin kaappausyritys loppukesällä 1991 ja duuman puhemies Ruslan Hasbulatovin kapinayritys kaksi vuotta myöhemmin virittivät Suomessa uuden valmiustilan. Virallinen suhtautuminen Janajevin juntaan onnistuttiin ilmeisesti sattumalta muotoilemaan niin, että se voitiin tulkita tueksi Jeltsinille, vaikka tämän voitosta ei ollut varmuutta kaappausyrityksen alkupäivinä. Hasbulatovin kapinaan Suomi reagoi liputtamalla avoimesti Jeltsinin puolesta.

Suomi ei vaikuttanut näillä tahdonilmauksillaan Neuvostoliiton viimeisten eikä sen sijaan astuneen Venäjän ensimmäisten vuosien kehitykseen, mutta niissä oli viesti omalle välle. Idänpolitiikan uusi asento osoitti, että itänaapurin tapahtumiin voidaan suhtautua samoin kuin muihinkin ulkomaisiin ilmiöihin. Turvallisuuspolitiikan johto osasi 1990-luvun alkuvuosina tarttua uuteen punaiseen lankaan, mutta pian sen jälkeen lanka on katkennut. Jo ennen Putinin ajan alkua Suomen realistisesti arvioiva ote Venäjän aiheuttamiin ongelmiin alkoi heikentyä. Vasta Krimin ja Ukrainan kriisit havahduttivat näkemään voimapolitiikan todellisuuden ja sanomaan sen myös ääneen.

MTS:n asennetutkimus osoittaa yleisen mielipiteen ailahtelun. Oli ilmeisesti vaikea oppia pois turvallisuuspuhetta vuosikymmeniä hallinneesta jatkuvuuden vakuuttelusta, kun silmien edessä pyyhkäisi dramaattinen muutos toisensa jälkeen. Pax-ratkaisun jälkeen vuoden 1990 lopulla ulkopolitiikan hoitoa hyvänä pitäneiden osuus nousi 12 prosenttiyksiköllä, 79:ään, mutta seuraavana vuonna se romahti alle Pax-tilannetta edeltäneen tason, 62 prosenttiin.²³ Näyttää siltä, että vaikka Pax-ratkaisu ihastutti, hallituksen tapaa suhtautua Janajevin kaappauksen ei innostanut suomalaisia. Voi olla, että se suorastaan

23 MTS 2016, kuvio 2

pelotti. Se olikin ennenkuulumaton. Suomen ulkopoliitiikan johto oli ensimmäistä kertaa julkisesti jotakin mieltä Kremlin valtataistelusta.

Kansalaisten arvostus Suomen ulkopoliitikkaa kohtaan lähti tämän aallonpohjan jälkeen tasaiseen nousuun, ja saavutti huippunsa 1995. Se ei kuitenkaan ilmeisesti perustunut idänpolitiikan suosioon vaan integraatiopolitiikkaan, joka johti lopulta EU-jäsenyyteen, hitaasti ja haparoiden, mutta kuitenkin. Ulkopoliitikkaa hyvin hoidetuksi arvioivien osuus MTS:n tutkimuksen vastaajista säilyi suunnilleen vuoden 1995 tasolla 2000-luvun alkuvuosiin asti, ja kasvoi vähitellen 80 prosentin tasolle.

MTS:n asennetutkimusten pitkä aikasarja viittaa siihen, että vuoden 1992 ulkoiset muutokset heikensivät turvallisuuden tunnetta. Neuvostoliiton romahdusta seuranneen vuoden aikana turvallisuuden parantumiseen luottaneiden prosenttiosuus oli laskenut 13 prosenttiyksikköä, 28:sta 15:een. Odotus turvallisuuden parantumisesta ylitti vuoden 1992 tason vasta 2000-luvun alussa.²⁴ Epävarmuus heijastaa luultavasti enemmän presidentti Jeltsinin aikaisen Venäjän poukkoilevan kehityksen herättämää epämukavuutta kuin kaipuuta Neuvostoliiton aikoihin.

Vastaajien käsitys Suomen puolustautumismahdollisuuksista tavanomaisessa sodassa parani vuonna 1992 vain muutamia prosenttiyksikköjä edelliseen mittaukseen verrattuna, vaikka yya-sopimus oli muodollisestikin poistunut kuvioista. Puolustuksen onnistumismahdollisuuksia hyvänä pitäneiden osuus liikkui tämän jälkeen 50 prosentin tasolla vuoteen 2004 asti, ja alkoi sen jälkeen laskea, 24 prosenttiyksikköä vuosikymmenessä.²⁵

Valmius puolustusmäärärahojen kasvattamiseen romahti jo ennen Neuvostoliiton pois hiipumista. Vuoden 1991 aikana niin ajattelevien osuus vastanneista putosi kymmenkunta vuotta säilyneeltä 30 prosentin tasolta 17 prosenttiin, vaikka turvallisuuden tunne samaan aikaan oli heikentynyt merkittävästi. Maanpuolustustahto parani kuitenkin vähän edellisiin verrattuna. Vastaajien valmius puolustaa maata kaikissa oloissa vakiintui tämän jälkeen yli 70 prosentin tasolle.²⁶

Yleisen mielipiteen logiikka on arvoituksellinen. Samaan aikaan turvattomuuden tunne kasvaa, valmius puolustusinvestointiin heikkenee, ja nämä yhdessä merkitsevät puolustustahdon lisääntymistä.

24 MTS 2016, kuvio 32

25 MTS 2015, kuva 43

26 MTS 2016, kuvat 14, 16 ja 32

Pax-ratkaisun jälkivaikutus

Vuoden 1992 alkupuolella poliittista ilmastoa hallitsi Neuvostoliiton lopullinen romahdus edellisvuoden jouluna, mutta taustalta heijastui syyskuun 1990 Pax-ratkaisu.²⁷ Muita vuoden 1992 Suomen turvallisuusaseman vaikuttaneita muutoksia oli ilmavoimien taistelukaluston uusimispäätös jättimäisellä Hornet-kaupalla keskellä laman syvintä alhoa. Samaan aikaan toteutui ensin torjuttu, mutta sitten vaivihkaa hyväksytty Suomen pyrkimys Pohjois-Atlantin yhteistyöneuvoston (NACC) huomioitsijaksi, samaan riviin entisten neuvostosatelliittien kanssa. Ahvenanmaan asema nousi leimahduksenomaisesti keskustelun pintaan kesällä 1993, mutta katosi sen jälkeen parinkymmenen vuoden ajaksi.²⁸ Transnistrian liittäminen Venäjän sotilaalliseen valvontaan ei värähdyttänyt Suomessa minkään mittarin osoitinta.

EY-jäsenyyshakemuksista päätettäessä hallitus määritteli Suomen neuvotteluasemien lähtökohdaksi itsenäisen puolustuksen, eikä torjunut osallistumista unionin yhteiseen puolustukseenkaan, jos kehitys johtaisi siihen suuntaan. Hornet-hankinta antoi uskottavuutta tälle linjaukselle. Sana ”lähtökohta” saattoi viitata valmiuteen muuttaa puolustusratkaisua tulevaisuudessa. ”Itsenäinen puolustus” ei estäisi sotilaallisen avun vastaanottamista tai antamista kriisitilanteessa, siis sotilaallista liittoutumista.

Ulkoministeri Paavo Väyrynen avasi 1993 Suomen Nato-keskustelun hallitustasolla. Hän sanoi, että Suomen liittyttyä Euroopan yhteisöihin Nato-jäsenyyskään ei ollut mahdoton.²⁹ EY-jäsenyysneuvottelujen alkaessa oli tärkeää osoittaa, että Suomi oli tavallinen eurooppalainen maa ilman sarvia ja hampaita. Alivaltiosihteeri Jaakko Blomberg toisti ministerinsä todistelun samana vuonna. Kun haluttiin liittyä Euroopan yhteisöihin, ei kannattanut korostaa Suomen erilaisuutta.

Presidentti Mauno Koivisto sanoi Venäjän duuman kapinayrityksen jälkeen 1993, että Suomen pitää hakea lisäturvaa, jos Venäjän uhka kasvaa siihen mennessä todetusta.³⁰ Näihin aikoihin asti suomalaiset suhtautuivat Natoon melkein kuten mihin tahansa turvallisuuspoliittiseen kysymykseen. Koska he kuitenkin eivät uskaltaneet toimia, puhe liittoutumisesta tukehtui älyllisen elintilan puutteeseen.

27 Pesu 2017, ss. 23–26

28 Tarkka: Venäjän vieressä, ss. 145–146

29 Väyrynen: On muutoksen aika 2, s. 67

30 Koivisto: Historian tekijät, ss. 615–616

Euroopan unioni

Suomen EU-jäsenyysneuvottelujen ollessa jo täydessä vauhdissa toukokuun lopulla 1993 turvallisuuspoliittiset perusteet alkoivat vahvistaa Koiviston pyrkimystä unioniin, ”mutta tätä ei minusta saa mennä julkisuuteen sanomaan”. Suomen asema olisi heikentynyt, jos niihin olisi viitattu, ja sitten jäsenyys ei olisikaan toteutunut. Kesällä 1993 Koivisto kielsi hallituspuolueiden puheenjohtajia puhumasta julkisesti unionijäsenyyden turvallisuusvaikutuksista.

Oli kuitenkin selvää, että unionin ulkopuolinen Suomi olisi haavoittuvampi taloudellisen, poliittisen ja sotilaallisenkin ahdistelun uhri kuin unionin jäsen. Vaikka jäsenyyteen ei sisältynyt turvatakuita, se oli turvallisuutta parantava yleinen olosuhde. Jäsenyys siirtäisi Suomen yya-sopimuksen varjosta niiden kansojen rinnalle, joiden rinnalle se historiallisesti kuului.

Jäsenyysneuvottelujen avaintehtävään ulkoministeriksi yllättäen keväällä 1993 noussut maataloustuottajien puheenjohtaja Heikki Haavisto sanoi myöhemmin, että hänelle jäsenyys oli alusta alkaen kokonaan turvallisuuspoliittinen kysymys, mutta neuvotteluvaiheessa hän ei sanallakaan hiiskunut tällaisesta.

Ulkomaankauppaministeri Pertti Salolainen sanoi Financial Time -lehden haastattelussa vuoden 1994 lopulla avoimesti, että unionin jäsenyys varmisti Suomen turvallisuutta pelkällä olemassaolollaan ja antoi ”sotilaallista koskemattomuutta”. Unionimaat eivät voisi hyväksyä hyökkäystä jäsenmaata vastaan, vaikka niillä ei olisikaan liittosuhteeseen perustuvaa velvollisuutta tulla avuksi.

Neuvotteluvaiheessa ja kansanäänestyksen lähetessä unionijäsenyyden turvallisuusnäkökohta tuntuu kuitenkin eläneen vaitonaisesti. EU-jäsenyys oli Suomen ensimmäinen länsi-integraation projekti, johon Kreml suhtautui maltillisesti eikä protestoinut. Unionijäsenyyden vastustajien keskuudessa esiintyi kuitenkin julkisuudessa useimmiten tukahdutettua huolta siitä, että kuollut karhu kuitenkin vielä virkoaisi, nostaisi kämmentä ja löisi.

Hornetit käänsivät suunnan

Yhdysvaltaisten Hornet-torjuntahävittäjien ostopäätös³¹ oli kylmän sodan jälkeisen ajan turvallisuusajattelun ensimmäinen suuri murros. Sen syvämerkitys oli ratkaisun kaksitasoisuudessa. Päätös tehtiin tiukasti puolustuksellisin perustein, mutta sen seuraukset jättivät syvän ja vieläkin vahvasti tuntuvaan jäljen turvallisuuspoliittiseen ympäristöön, ja jopa maan yleiseen poliittiseen ilmastoon.

Puolustusvoimain johto oli melkein ihmeissään, kun näin mittava poliittisen perusasennon korjausliike ja huippuluokan asehankinta onnistuivat ennätysajassa. Hornet-ratkaisun musertava taloudellinen taakka vahvisti sen poliittista sanomaa. Sen hyväksyminen viesti, että puolustusasiat aiottiin hoitaa kaikissa olosuhteissa. Tämän opin mukaisesti ei ole eletty vuoden 1992 jälkeen, mutta se vaikuttaa taustalla.

Ratkaisu osoitti, että kun Suomi ilmoitti aikovansa huolehtia puolustuksestaan, se tarkoitti sitä. Ja senkin se osoitti, että puolueettomuuskulissin pystyessä pitämiseksi välttämätön itään kumartelu oli loppunut. Suomi antoi näytteen turvallisuusratkaisujensa itsenäisyydestä asettamalla yhdysvaltalaisen koneen venäläisen ja eurooppalaisen edelle. Yhdysvaltain-suhteissa alkoi ennen kokemattoman lämmin vaihe.

Konevalinnan sotilaallisesti keskeisistä ominaisuuksista vaiettiin visusti. Hornetia sanottiin korostetun huolellisesti torjuntahävittäjäksi, mutta asiantuntijapiireissä tiedettiin, että lisävarustelulla se oli muunnettavissa maakohteita vastaan toimivaksi hyökkäyshävittäjäksi. Tämä lisävarustelu alkoi 2000-luvulla.

Suomen Hornet-ratkaisu tulkittiin Yhdysvalloissa jopa suurvallan kannalta merkittäväksi siirtymäksi. Ensimmäisten koneiden vastaanottovaltuuskuntaa kohdeltiin 1995 kuin kuninkaallisia. Hornet-kauppa avasi Suomelle enemmän ovia lännessä kuin mikään diplomaattinen aloite.

Suomi irtautui vanhasta Paasikiven–Kekkonen linjasta ohi Neuvostoliiton, ja loi suoran sotilaallisen yhteyden Yhdysvaltoihin Naton ohitse. Samalla se laajensi ja tihensi merkittävästi kylmän sodan alkuvaiheessa tiedustelualalla suuressa salaisuudessa luotua sotilaallista yhteistyöverkostoa Yhdysvaltain kanssa. Uusi asento oli niin dramaattinen, että siinä oli ripaus etäisyyden ottoa myös Ruotsista.

31 Pesu 2017, ss. 23–31

Politiikan ei enää annettu rajoittaa asehankintaa kuten yya-aikana. Ratkaisu oli sotilastekninen ja taloudellinen. Yya-sopimuksen ohjastamien neuvostoaseiden ostopäätösten jälkeen muutos oli historiallinen. Kaksijakoisen turvallisuuspolitiikan ulkopoliittinen osa ei enää ollut ehdottomassa johtoasemassa. Turvallisuuspolitiikan sotilaalliseen suorituskykyyn perustuva ydin alkoi entistä näkyvämmiin vaikuttaa ratkaisuihin.

MTS:n tutkimusmateriaalissa luottamus Suomen sotilaallisen puolustautumisen mahdollisuuksiin tavanomaisessa sodassa nousi vuoden 1992 jälkeen kymmenkunta prosenttiyksikköä ja pysyi 55 prosentin tasolla 2006 asti. Vuoden 2014 kriisin jälkeen se vajosi Hornet-kauppoja edeltäneen tason alapuolelle.³²

Tuntuu siltä, että Hornet-kaluston lähestyessä elinkaarensa päätä 2020-luvulla suhtautuminen niiden uusimiseen sävyttyy samoin kuin alkuperäisen Hornet-kaupan poliittinen ympäristö. Se on kauhulla ja kiukulla sakeutettua alistumista siihen, että välttämättömät asiat täytyy tehdä, maksoi mitä maksoi, ja kyllä se maksaakin.

Suunnanmuutos

Ulkoiset virikkeet vahvistivat miinakeskustelusta alkanutta levottomuutta. Helmikuussa 2007 Venäjän presidentti Putin tuomitsi Münchenin-puheessaan Etyj:n lännen salaliitoksi Venäjää vastaan. Tämä vahvisti hänen pari vuotta aikaisemmin esittämänsä tulkintaa Neuvostoliiton romahduksesta, joka jätti kymmeniä miljoonia venäläisiä Venäjän rajojen ulkopuolelle ja vahvisti Venäjän lähiulkomaapolitiikkaa.

Samaan aikaan Virossa koettiin paikallinen kriisi, joka johtui Venäjän rajusta reaktiosta, kun suuren isänmaallisen sodan neuvostosankareille pystytetty pronssisotilaspatsas siirrettiin kadun varresta sotilashautuumaalle. Suomi integroitui miltei huomaamatta Euroopan sotilaallisiin kriisihallintajärjestelmiin, Naton NFR- ja unionin taisteluryhmäpäivystyksiin. Otteet kovenivat ja Suomi lisäsi etäisyyttä vanhaan puolueettomuusajatteluun.

MTS:n tutkimusaineiston perusteella näyttää siltä, että vuotta 2007 ei koettu mielipidetasolla erityiseksi taitekohdaksi, vaikka Suomi reagoi kiristyneeseen turvallisuusympäristöön ottamalla puoli askelta kohti länttä. Suomalaiset näyttävät suhtautuneen huonontuneeseen kansainväliseen ilmapiiiriin alistuen, mikä ilmeni lähinnä epävarmuutta osoittavana asenteiden heiluriliikkeenä. Näkymien synkkeneminen havaittiin, mutta niihin ei uskallettu reagoida.

32 MTS 2015, kuva 43

Lännen kriisinhallintajärjestelmiin sulautuminen on saattanut terästä Nato-vastaisuutta, vaikka poliittinen johto todisteli monisanaisesti, että Naton ja unionin sotilaallisiin rakenteisiin hakeutumisella ei ollut mitään tekemistä joskus ehkä toteutuvan Nato-jäsenyyden kanssa. Äänestäjät ymmärsivät tietenkin, että jos Natoon joskus liittyttäisiin, eurooppalaisessa kriisinhallinnassa hankittu yhteistyökokemus madaltaisi kynnystä. Siksi he eivät olleet tyytyväisiä aseellisen kriisinhallinnan korostumisesta.

Päätäjät taas luulivat äänestäjiä niin yksinkertaisiksi, että eivät näkisi ilmiselvää yhteyttä toteutetun Nato-vetoisen kriisinhallinnan ja joskus ehkä toteutuvan Nato-jäsenyyden välillä. Jos Suomi joskus liittyisi Natoon, NRF:stä ja unionin taisteluryhmistä saadut yhteistyökokemukset helpottaisivat luonnollisesti sopeutumista liittokunnan toimintakulttuuriin. Poliittiset johtajat kuvittelivat äänestäjiensä hyväksyvän todesta poikkeavan silopuheen sellaisenaan. Ilmiselvän asian kieltäminen kirkkain silmin on suomalaisen turvallisuuspolitiikan normaalielämään kuuluva menettely.

Tässä merkittävässä kehitysvaiheessa suomalaisten puolustusasenteiden muutokset hädintuskin ylittivät tilastollisen virhemarginaalin. Turvallisuudentunteen paranemisesta odotaneiden vastausten osuus nousi MTS:n aineistossa tilapäisesti ja vain vähän vuonna 2007, mutta painui 2010-luvulla 20 prosentin tasolle ja sen allekin.³³

MTS:n tutkimukset selvittävät vain joka toinen vuosi käsityksiä Suomen kyvystä puolustautua tavanomaisin asein käytävässä sodassa. Vuosina 2006 ja 2008 siinä onnistumiseen luottaneiden osuus vastanneista laski alle 50 prosentin. Muutos vuonna 2000 saavutettuun ja vuosikautia säilyneeseen lähes 60 prosentin tasoon oli merkittävä.³⁴

Miinakeskustelun jälkeen puolustusmäärärahojen korottamista kannattavien vastaajien prosenttiosuus palasi vuoden notkahduksen jälkeen harvinaisen korkeaksi, 44 prosenttiin. Tämän jälkeen se laski hitaasti vuoteen 2014 asti. Ukrainan ja Krimin kriisi nosti sen taas 50 prosentin pintaan ja ylikin.

Puolustusmäärärahoihin suhtautumisen siirtymät tapahtuivat koko aikasarjan mittaan määrärahojen lisäämistä kannattavien ja niiden supistamista vaativien ryhmien välillä. Koko aikasarjassa selvästi suurin mielipideryhmä kannatti puolustusmäärärahojen säilyttämistä ennallaan, mikä käytännössä tarkoitti niiden pienentymisen hyväksymistä.³⁵

33 MTS 2016, kuvio 32

34 MTS 2015, kuva 43

35 MTS 2016, kuvio 14

Eurooppaan

Suomi havaitsi päätyneensä puolivahingossa entisistä neuvostosatelliittimaista muodostuneen NACC:n takapenkiläiseksi.³⁶ Tämä kompurointi otettiin opiksi. Vuosikymmentä myöhemmin Suomi välttyi väärään joukkoon samaistumiselta todistelemalla sotilaallisen liittoutumattomuutensa perustuvan kokonaan kotimaiseen mielipidemuodostukseen. Suomi jättäytyi pystypäin entisten neuvototasavaltojen ja Varsovan liiton jäsenten sisäänmarssista Natoon, mutta ei suostunut myöntämään sitä suojautumiseksi Venäjän oletetuilta reaktioilta. Sisäpoliittisen irtopisteiden keräilystä tuli turvallisuuspoliittinen hyve, kuten se oli jo suomettumaisaikana. Se hämärsi Suomen kansainvälistä profiilia.

Suomen tie Euroopan ytimeen alkoi tammikuun ensimmäisenä päivänä 1995 kun unionin tähtilippu nousi eduskuntatalon salkoon. Suomen aluksi hyvinkin menestyksellistä uraa unionissa on kuitenkin hämmentänyt turvallisuuspoliittisen hajuraon ylläpitäminen Natoon kuuluviin EU-maihin, joita Suomen liittyessä unioniin oli 11. Nyt niitä on 28. Tämä erityisasema on luonut Suomen turvallisuusprofiilille erityisen perusluonteen, Lissabonin sopimuksen terminologian mukaan se kuuluu tiettyjen jäsenmaiden ryhmään.

Suomen perusasenteena on ollut aluksi kaikkien uusien asioiden vastustaminen, ja niihin mukaan lähteminen sitten myöhemmin erilaisilla varaumilla kavennettua polkua pitkin. Tällä mallilla on haettu yhteistyömuodot Balkanin kriisinhallintaoperaatioiden, unionin taisteluryhmäjärjestelmän ja Naton NRF-joukkojen kanssa sekä osallistumiseen Afganistan- ja Irak-operaatioihin, Islannin ilma- ja maavoimien harjoituksiin ja ruotsalais-natolais-suomalaisiin Itämeren harjoituksiin.

Krimin ja Ukrainan kriisien kärjistyminen on selvästi ohentanut tätä asenteellista varautuneisuutta. Puolustusyhteistyö on saanut sellaisen lisäpiirteen, että siihen mahdollisesti liittyviä Nato-jäsenyyteen viittaavia sivumerkityksiä ei enää pelätä, ainakaan niin paljon kuin ennen. Puolustusyhteistyö on puolustusyhteistyötä.

Lissabonin sopimuksen 42 artiklan 7. kohdan loppulauseke vuodelta 2003 ”tiettyjen jäsenvaltioiden turvallisuus- ja puolustuspolitiikan erityisluonteesta”³⁷ sulki unionin turvatakuut liittoutumattomien unionimaiden ulottumattomiin ja esti unionin yhteisen puolustuksen kehittämisen. Suomi osallistui aktiivisesti tähän johtaneeseen prosessiin, ja oli olevinaan tyytyväinen lopputulokseen. Se tietysti ilahduttikin niitä, jotka kaikissa oloissa suhtautuvat nihkeästi aseelliseen puolustukseen. Kevyt yleispasifistinen aatteilu näyttää ainakin Ukrai-

36 Pesu 2017, ss. 23–35

37 Pesu 2017, ss. 52–66

nan kriisiin asti olleen suosittu harrastus Suomen turvallisuuspolitiikan kanssa tekemisiin joutuneiden poliitikkojen keskuudessa.

”Tietyt jäsenmaat”-lausuma luultavasti ilmaisee unioniin kuuluvien Nato-maiden turhautumista unionin pienen liittoutumattoman vähemmistön vaatimasta erityiskohtelusta. Taustalla voi olla myös Naton lievää tyytymättömyyttä puolustusliiton ulkopuolisten valtioiden pyrkimykseen heikentää liittokunnan perusrakennetta. Naton jäsenedut kuuluvat sen jäsenille. Siihen kuulumattomat unionimaat saavat omin voimin kestää seuraukset siitä, että ovat jättäytyneet puolustuspoliittiseen yksinäisyyteen.

Näillä askelmerkeillä rajatulla polulla Suomi joutui lähtemään toisen maailmansodan jälkeisen ajan synkimmälle taipaleelle Venäjän alettua kaapata naapurimaidensa valtioaluetta. Suomi torjui mahdollisuudet varmistaa puolustustaan liittoutumalla samaan aikaan kun sen yhteiskunnan rakenteellinen jäykkyys ja talouden epävarmuus ovat heikentäneet mahdollisuuksia säilyttää puolustuskyky edes ennallaan.

Krimin ja Ukrainan kriisit ovat ravistaneet esiin ensimmäiset merkit puolustuksen tueksi tarvittavan poliittisen tietoisuuden heräämisestä, sillä tosimaailman ongelmia ei enää voida peitellä vanhalla vakaumuksella. Yhä tiivistyvä Nato-kumppanuus ja sen rinnalla toteutettu harjoitustoiminta Itämeren alueen Nato-maiden ja Ruotsin kanssa ovat vähitellen lisäämässä puolustuksen uskottavuutta. Siitä ei synny uutta poliittista rakennetta, mutta ehkä edes jonkin verran Itämeren tilannetta vakauttavaa ennalta ehkäisevää pelotetta, joka välillisesti lisää Suomen turvallisuutta.

Tämä ankeiden olosuhteiden tuottama lisäturvallisuus on kuitenkin tuulen tuomaa. Siitä syntyvä olosuhde parantaa Itämeren ja Suomen asemaa vain niin kauan kuin Nato ja Yhdysvallat tarvitsevat Ruotsin ja Suomen yhteistyötä Baltian puolustuksen selustan ja sivustan suojaukseen. Kun Baltian kautta koko Itämeren piiriin säteilevä jännite joskus laantuu, Naton ja Yhdysvaltain kiinnostus laimenee Ruotsia ja Suomea kohtaan.

Pohjolan liittoutumattomien riippuvuus Yhdysvalloista ei kuitenkaan vähene. Niiden asejärjestelmien huoltovarmuus ja pitkäaikaisen taistelukyvyn varmistaminen riippuvat ratkaisevasti poliittisen, aseteknologisen ja logistisen yhteyden säilyttämisestä Yhdysvaltoihin. Ruotsin vahva aseeteollisuus parantaa ehkä jonkin verran sen omavaraisuutta, mutta Suomi joutuu elämään kirjaimellisesti kädestä suuhun sen varassa, mitä se eri olosuhteissa pystyy hankkimaan Yhdysvalloilta ja muilta Nato-mailta. Niin kauan, kun Suomi on Naton ulkopuolella, tämä puolustuksen elämänlanka voi katketa koska tahansa, ja niin käy sitä varmemmin mitä uhkaavammaksi Euroopan tilanne kehittyy.

Myös ne, joille Nato on vastenmielinen mörkö, joutuvat ennemmin tai myöhemmin taipumaan siihen, että Suomen on liittouduttava sen keskeisten asejärjestelmien suunnittelijoiden, valmistajien, ylläpitäjien, materiaalitoimittajien ja asehuollon tarjoajien kanssa. Vaihtoehtona on Suomen asejärjestelmien rapautuminen rauhan aikana ja lamautuminen aseellisessa kriisissä ampumatarvikkeiden ja varaosahuollon puutteeseen.

Puolustusvoimain rooli

Puolustusvoimat on kylmän sodan jälkeisessä pyöryksessä osoittautunut valtionhallinnon joustavimpiin ja sopeutumiskykyisimpiin kuuluvaksi sektoriksi. Se protestoi budjettisupistuksia vastaan aina kun ne uhkasivat puolustuksen tehoa. Ja sitten se toteutti poliittisen tahdon.

Puolustusvoimat on organisoitu ja koulutettu suorittamaan tehtävänsä myös silloin kun yllättävältä taholta tulevat iskut vähentävät väkeä, vaikeuttavat ympäristöolosuhteita ja aiheuttavat kaluston menetyksiä. Viime vuosikymmeninä nämä rauhan ajan tappiot ovat seurausta oman hallituksen budjettipolitiikasta. Puolustusvoimat on alistunut niihin ja keskittynyt suorittamaan normaalit tehtävänsä niillä voimavaroilla, jotka ovat jäljellä koettujen tappioiden jälkeen.

Puolustussektorin johdon vähäeleinen mutta päättäväinen hakeutuminen kansainvälisiin puolustusharjoituksiin on totuttanut poliittisen johdon ja yleisen mielipiteen pitämään tätä tavanomaisena puolustusvalmiuden ylläpitona. Puolustusvoimain matalalla profiililla, mutta johdonmukaisesti toteuttama osallistuminen Itämeren yhteiseen puolustukseen muuttui uudeksi normaaliksi.

Puolustusvoimat on pitkään pystynyt säilyttämään suomalaisten luottamuksen yleiseen asevelvollisuuteen. Se onnistui hankkimaan kansainvälisiltä asiantuntijoilta ehkä muutamia arvostavia päännyökkäyksiä, kun se 2014 pystyi reagoimaan reaaliajassa ilmatilan loukkauksiin ja vähäeleisen päättävästi karkotti tuntemattoman vedenalaisen kohteen Helsingin edustalta. Seuraavana vuonna reserviläisille lähetetty kirje antoi ehkä asevelvollisarmeijaa väheksyville miettimisen aihetta. Se osoitti, että kutsuntajärjestelmää pidetään yllä ja sen on tarkoitus toimia tarvittaessa. Ensireaktioon koulutettujen reserviläisjoukkojen liikekannallepanomenettelyn radikaali uudistus parantaa merkittävästi puolustusjärjestelmän uskottavuutta.

Reaktio 2015

Krimin ja Itä-Ukrainan kriisit koteloituivat 2015, mutta jatkuivat. Jännite Baltiassa kihelmöi, mutta ei leimahtanut. Ilmatilan loukkaukset lähes loppuivat. Suomi alkoi tehostaa kansainvälistä aseellista toimintavalmiuttaan yli sen, mihin kriisinhallinnassa pystyttiin. Jo perinteisiä Ruotsin kanssa järjestettyjä ilmavoimien yhteisharjoituksia pidemmälle menevät kansainväliset toiminnot alkoivat Islannin ilmatilan valvontaharjoituksilla 2015. Pian sen jälkeen tulivat yhteisharjoitukset Itämeren alueen Nato-maiden ja Ruotsin kanssa. Niissä Suomen koneet ajoittain tukeutuivat myös aikaisemmin tabuna pidettyyn Ämärin tukikohtaan Virossa.

MTS:n tutkimusaineisto vuosilta 2014–2016 osoittaa suomalaisten turvattomuudentunteen pahemmaksi kuin kertaakaan sen jälkeen, kun tämä kysymys otettiin tutkimusarjan ohjelmaan. Näinä kolmena vuonna turvallisuustilanteen jatkuvaa huonontumista odottavien vastaajien osuus oli keskimäärin 60 prosenttia. Niitä edeltäneiden kolmen vuoden keskiarvo oli 44 prosenttia.³⁸

Puolustus pessimismi synkistyi merkittävästi 2000-luvulla. Tavanomaisessa sodassa Suomen puolustusmahdollisuuksia hyvinä pitävien osuus MTS-tutkimuksen vastaajista romahti Krimin ja Ukrainan kriisejä edeltäneen vuosikymmenen aikana 58 prosentista 34 prosentin tasolle, 24 prosenttiyksikköä. Puolustusmahdollisuuksia huonoina pitävien osuus kasvoi saman verran. Ei-osaa-sanoa ryhmä pysyi koko ajan parin prosentin tasolla.³⁹

Valmius puolustusmäärärahojen korotukseen ei kuitenkaan kasvanut samassa suhteessa kuin puolustus pessimismi voimistui. Tuona kymmenvuotiskautena puolustusbudjetin kasvattamiseen valmiiden prosenttiosuus vastanneista kasvoi vain yhdeksän prosenttiyksikköä, 47 prosenttiin. Vuonna 2014 välitön reaktio Krimin kaappaukseen ja Ukrainan sotaan nosti sen 56 prosenttiin, mutta kun kriisi ei kärjistynyt vaan koteloitui, halu puolustusbudjetin korotukseen palasi 47 prosentin tasolle.

Maanpuolustustahto ei ole viime vuosina yltänyt vuosien 1995, 2000 ja 2004 saavutetuille 80 prosentin tasolle. Vuonna 2016 se oli 71 prosenttia. Niin alhaalla se on kylmän sodan jälkeisenä aikana ollut vain 2013, ja kerran sitäkin alempana, vuonna 1991.⁴⁰

Sotilaallisen liittoutumattomuuden kannatus on kylmän sodan aikana ollut korkeimmillaan syksyllä 2001. Silloin niin ajattelevia oli 79 prosentti vastanneista, vuonna 2016 heidän

38 MTS 2016, kuvio 32

39 MTS 2015 kuva 43

40 MTS 2016, kuvio 16

osuutensa oli laskenut 22 prosenttisyksiköllä 57 prosenttiin. Liittoutumisen kannatus oli vuodesta 2014 lähtien vähän yli 30 prosenttia.⁴¹

Sen jälkeen valmius liittoutua nimeämättömän kumppanin kanssa nousi yli 30 prosentin ja Nato-jäsenyyden kannatus laski 25 prosentin tasolle. Taite näkyy myös 2016 valmistuneessa Evan Arvo- ja asennetutkimuksessa.⁴² Siinä vuoden 2014 pohjalukema Nato-jäsenyydelle on 18 prosenttisyksikköä matalampi kuin MTS:n tutkimuksessa, mutta vuodelle 2016 Evan tutkimus antaa saman tason kuin MTS vuodelle 2015.

Evan tutkimus poikkeaa MTS:n tuloksista Nato-kielteisyyden osalta. Evan tuloksissa Naton vastustus oli vuonna 2009 ensimmäistä kertaa alle 50 prosenttia ja uudestaan vuosina 2015 ja 2016. Tällaista Nato-vastaisuuden heikkenemistä ei esiinny MTS:n aikasarjassa.

41 MTS 2016, kuvio 4

42 Sovinnon eväät. Evan arvo- ja asennetutkimus 2016, s. 118

SOKEAT PISTEET

Viro

Suhtautuminen vuonna 1991 itsenäisyytensä uudistaneeseen Viroon on ollut kylmän sodan jälkeisen ajan ainoa asia, jossa julkinen mielipide osoitti avoimesti tyytymättömyyttä turvallisuuspolitiikan ylimpään johtoon. Viro oli jo 1990-luvun alkuvuosina Suomen ulkopolitiikan sokea piste.

Koiviston julkisesti nuiva suhtautuminen Viron itsenäistymispyrkimyksiin oli samanlainen todellisten ajatusten naamioverkko kuin oli Paasikiven puheissaan osoittama suopeus yya-sopimusta kohtaan, vaikka hän inhosi ja pelkäsi sitä. Ei-toivottujen ulkoisten reaktioiden ennalta torjumiseksi oli viisasta peittää todelliset ajatukset. Tämä diplomatian perussääntö johti Paasikiven puhumaan myönteisesti mielestään kielteisestä asiasta, ja Koiviston olemaan työkeä hyvänä pitämälleen asialle. Sellaista käytöstä tarvitaan joskus reaali-politiikassa.

Yleinen mielipide ei pystynyt näkemään tämän reaalioliittisen kulissin taakse ja purki tyytymättömyyttään Koiviston kalsealta näyttävään asenteeseen Viroa kohtaan. Nyt vallitsee samanlainen ajatuskatkos Nato-jäsenyyden vastustajien ja sen kannattajien välillä.

Nato-kielteisyyden johtajiksi asettuneet kansanedustajat ja muut asianharrastajat lietsovat Nato-vihaa kauhistelemalla, miten Natoon liittyneen Suomen sotilaat joutuisivat taistelemaan Viron itärajalla Venäjää vastaan yhdysvaltalaisen kenraalien komennossa. Tällainen turvallisuuspoliittinen lapsenmielisyys on huolestuttavaa, varsinkin kun sitä tuntuu olevan vaikutusvaltaistenkin poliitikkojen keskuudessa.

Vaikka Suomi olisi Naton jäsen, ei olisi järkevää siirtää sen asevoimaa Suomenlahden eteläpuolelle. Se heikentäisi Suomen aluepuolustusta ja se lisäisi sivustahyökkäyksen vaaraa Viron puolustuksen pohjoista sivustaa vastaan. Suomi ei voi tehdä Virolle suurempaa palvelusta kuin huolehtia siitä, että Suomen alue pysyy suomalaisten hallussa, eikä sinne pääse syntymään Viron puolustusta uhkaavia sillanpääasemia. Siksi Viron, ja Viroa puolustavan

Naton kannalta ei ole järkevää suunnitella Suomen aluepuolustuksen heikentämistä. Sen vahvistaminen on Suomen, Viron ja Naton etujen mukaista.

Viro on niin lähellä Suomea, että kaikki mikä sille tapahtuu, vaikuttaa myös Suomeen, varsinkin jos sille tapahtuu jotakin pahaa. Nämä maat voivat parhaiten auttaa itseään ja toisiaan huolehtimalla oman alueensa puolustuksesta. Viro varmistaa tämän tukeutumalla Natoon, mikä lisää myös Suomen turvallisuutta. Viron toivomus Suomen liittymisestä Natoon ei ole puuttumista Suomen asioihin vaan Viron oman turvallisuuden tärkeä osatekijä. Suomen Nato-jäsenyys lisäisi paitsi Suomen myös Viron turvallisuutta.

Ahvenanmaa

Ahvenanmaan demilitarisointi on jo pitkään merkinnyt suomalaisille ja varsinkin ahvenanmaalaisille rauhan, rakkauden ja pelastuksen viestiä. Näin ajattelevat uskovat, että paperille kirjoitettu taikasana ”demilitarisointi” muuttaa nämä saaret valkoiseksi läiskäksi sotilaiden kartoilla ja pelastaa ne sodan tuholta.

Demilitarisointi on perinteisen sotilaspolitiikan röyhkeä kulissi, joka hämää vain kaikkein hyväuskoisimpia. Turvallisuuspoliittisesti kriittisen alueen demilitarisoinnin ideana ei ole vaikeuttaa vaan helpottaa sen sotilaallista käyttöä. Aina kun viimeksi kuluneiden 150 vuoden aikana Itämerellä on sodittu, demilitarisoitu saariryhmä on remilitarisoitunut.

Nykyisin Ahvenanmaan asemaa säätelee kaksi sopimusta, Geneven monenkeskinen sopimus vuodelta 1921 ja Neuvostoliiton ja Suomen välinen Moskovassa 1940 tehty sopimus. Molemmat velvoittavat alueen demilitarisointiin. Geneven sopimus vahvistaa lisäksi saariryhmän puolueettomuuden ja Suomen oikeudet alueeseen. Moskovan sopimus ei mainitse näitä asioita.

Jos saariryhmä joutuu hyökkäyksen kohteeksi, Suomen pitäisi Geneven sopimuksen mukaan torjua hyökkäys ja ilmoittaa asiasta Kansainliitolle, jota enää ei ole. Moskovan sopimus ei vaadi Suomelta mitään sellaisessa tilanteessa, sillä jo sopimusta neuvoteltaessa Moskovassa suunniteltiin hyökkäystä Ahvenanmaalle.⁴³

Ahvenanmaan kansainoikeudellinen asema on vino. Geneven sopimuksella ei enää ole takaajaa, ja Moskovassa 1940 tehdyn Ahvenanmaa-sopimuksen toisella osapuolella oli jo alun perin ketunhätä kainalossa. Tässä asiassa Suomi on kahden kesken Venäjän kanssa.

43 Historian kosto (toimittanut Henrik Meinander), Kenneth Gustavssonin artikkeli, ss. 333, 335–340

On vaikea kuvitella, millaisten historiatietojen ja minkä logiikan varassa on voinut syntyä nykyisin vallalla oleva käsitys, että Ahvenanmaan demilitarisointi pelastaisi sen joutumasta sotatoimialueeksi, jos Itämerellä puhkeaa aseellinen kriisi. Silloin kaikki alueella toimivat sotavoimat yrittävät ehtiä ensimmäisenä Ahvenanmaalle.

Suomi on joka tapauksessa vastuussa Ahvenanmaan puolustuksesta. Tehokas valmistautuminen siihen on mahdollista loukkaamatta Geneven ja Moskovan sopimusten sanamuotoja. Soma rauhanromantiikka ei saa estää puolustuspolitiikan järkipäistä toteutusta.

Ruotsi

Ruotsi on Suomen puolustukselle samalla tavalla ratkaisevan tärkeä kuin Suomi on Ruotsille. Paras ja ainoa asia, jolla Ruotsi voi tukea Suomen puolustusta, on se, että Ruotsi pitää oman alueensa hallinnassaan, tapahtuipa mitä tahansa. Ja kääntäen. Suomi voi tukea Ruotsia parhaiten sillä, että se pystyy pitämään valtioneuvon omissa hallinnassaan. Ja tämä ei tarkoita Suomen itärajan eikä eteläisen Ruotsin yhteistä puolustusta. Se tarkoittaa Ahvenanmaata. Ruotsilla on vähintään yhtä hyvä syy varmistaa Ahvenanmaan turvallisuus kuin Suomella.

Jos vieras voima kaappaa Ahvenanmaan, se hallitsee pohjoista Itämeren, pystyy rajoittamaan merkittävästi Suomen yhteyksiä länteen ja valvomaan Ruotsin ydinalueiden yhteyksiä Itämerelle. Koska Itämeren vakauden säilyttäminen on Ruotsin ja Suomen yhteinen intressi, niiden on järkevää yrittää yhdessä vaikuttaa tämän tavoitteen saavuttamiseen. Joko Natossa tai kahdenvälisesti.

Nato-kansanäänestys

Populistisen tartunnan saaneet poliitikot ovat julkisen mielipiteen painostuksesta luvanneet järjestää neuvoa antavan kansanäänestyksen Nato-jäsenyydestä. Sen ovat luvanneet myös monet sellaiset poliitikot, jotka tukevat turvallisuusselontekojen ja hallitusohjelmien linjauksia Nato-jäsenyyden pitämisestä avoimena mahdollisuutena. He ovat ajaneet Suomen nurkkaan ja sulkeneet Naton oven takalukkoon ennen kuin sen jäsenyydestä on edes yritetty päättää yhtään mitään.

Nato-jäsenyyteen liittyy riskejä, mutta niitä liittyy myös sen ulkopuolelle jättäytymiseen ja kahdenvälisiin puolustusjärjestelyihin. Ne kaikki ovat todennäköisesti hallittavissa olevia riskejä. Mutta on täysin hallitsematon riski avata edes teoreettisesti se mahdollisuus, että

kansanäänestys kaataisi demokraattisten valtioelinten parhaan mahdollisen virkamies- ja sotilasosaamisen perusteella valmisteleman, Naton kanssa neuvotteleman ja eduskunnan hyväksymän sopimuksen Natoon liittymisestä. Sellainen äänestystulos nollaisi Suomen turvallisuuspoliittisen uskottavuuden ja kansainvälisen toimintakyvyn.

Kansanäänestys Nato-jäsenyydestä olisi niin iso riski, että mikään vastuullinen hallitus ei voi sitä ottaa. Jo sillä uhkaaminen estää Nato-jäsenyyden. Sisäpoliittisten irtopisteiden keräily rajoittaa Suomen turvallisuuspolitiikan johdon toimintavaputta. Tämän dilemman pahin uhka on, että Nato-vaihtoehto luiskahtaa Suomen turvallisuudesta vastuussa olevan poliittisen johdon ulottumattomiin perusteisiin, joilla ei ole mitään tekemistä turvallisuuspolitiikan kanssa.

VOIMAPOLITIIKAN AIKAAN

Yya-sopimuksen aikana ystävyyden ja luottamuspropaganda oli välttämättömyys. Kylmän sodan loppuvaiheessa se alkoi suunnata yleistä ajattelua niin poliittiseksi, että sotilaallisella puolustuskyvyllä ei tuntunut enää olevan annettavaa Suomen turvallisuudelle. Hornet-hankinta oli reaalioliittisen turvallisuusajattelun viime leimahdus. Sen jälkeen sekä kansalaismielipiteessä että politiikan kentässä alkoi voimistua usko siihen, että taitava ulkopoliitikko pystyy torjumaan kaiken pahan.

Kansainvälisen kriisinhallinnan ja turvallisuusyhteistyön sotilaallista valmiutta vaativat tehtävät alkoivat 1990-luvun puolivälissä aiheuttaa poliittisessa kentässä mittasuhteisiinsa nähden kohtuutonta tuskaa. Niitä ei kehdattu torjua sellaisenaan, mutta Suomen tavaramerkiksi tuli aluksi vastustaa kriisinhallinnan sotilaallisia ulottuvuuksia. Lopulta se kuitenkin määritteli reunaehdot ja varaukset, joiden rajaamalla sektorilla asevoiman tukema kriisinhallinta oli Suomelle sittenkin mahdollista

Suomettumisajalta periytyvän rauhanidealismien jäänteet eivät ole täysin peittyneet edes Venäjän voimapolitiikan vyörytykseen. Turvallisuuspolitiikan johdossa alkoi kuitenkin 2000-luvulla kehittyä myös tietoisuus siitä, että poliittinen pehmoasenne oli ajautumassa vaarallisen etäälle ympäristön todellisuudesta. Poliittisen johdon voima ei ole kuitenkaan riittänyt herättelemään kansalaisia, jotka ovat alkaneet uskoa ikävien asioiden kadonneen maailmasta.

Turvallisuusajattelussa jäi pitkäksi aikaa ainakin sanallisesti toteamatta ja luultavasti myös älyllisesti huomioimatta Suomen asemaan 1990-luvun alusta lähtien vaikuttaneista muutoksista kaikkein suurin. Neljän vuosikymmenen ajan Suomen turvallisuusnäkömiä synkistänyt yya-sopimusta ei enää ole. Venäjällä ei ole käytettävissään vastaansanomaton pelotetta, joka varmisti Neuvostoliitolle yllätyksen kaikissa Suomeen liittyvissä asioissa.

Mutta jos Venäjällä ei enää ole käytössään yya-ylivoimatekijää, Suomella ei ole sitä viimeistä oljenkortta, jolla se kylmän sodan aikana voi yrittää puolustautua. Suorastaan taiteenlajiksi kehittynyt sopimustulkinta Suomen eduksi ei enää onnistu, kun sopimusta ei ole.

Usein muissakin kuin yya-sopimukseen liittyneissä uhkatilanteissa sen sanamuotojen tulkita oli Suomen ensimmäinen puolustuslinja, joka antoi mahdollisuuden diplomaattisen viivytykseen, väistöön ja pääpuolustusasemien vahvistukseen. Nyt Suomi on kriisin ensi hetkestä lähtien paljaan voimapolitiikan armoilla Naton ja Venäjän rajapinnan pohjoisessa aukossa, Venäjän sotilaallisen intressin painopistesuunnassa ja Naton puolustuksen avoimessa sivustassa. Se on nykyisen Länsi-Euroopan kylmimpiin kuuluvia paikkoja, varsinkin kun Venäjä on irtautunut Etyj-järjestelmästä.

Yya-sopimus oli Suomen turvallisuusongelmien oire, ei niiden syy. Kylmän sodan jälkeen tämä oire on poissa, mutta ongelma on entinen. Marxismi-leninististä imperialismia yrittäneen Neuvostoliiton tilalla on nyt Venäjä, joka yrittää kansallisuusaatteen voimalla hankkiutua samanlaiseen maantieteelliseen, sotilaalliseen ja poliittiseen asemaan kuin Neuvostoliitto.

Neuvostoliitto hallitsi Suomen-suhdettaan yya-sopimuksella, mutta Venäjällä ei ole tällaista erityissuhdetta naapuriinsa. Sen sijaan Suomi on nyt samalla kalsealla tavalla Venäjän voimapolitiikan vaikutuspiirissä kuin kaikki muutkin eurooppalaiset maat. Tässä uudessa asetelmassa Suomi on pitkään yrittänyt selvittää vanhoilla yya-ajattelua muistuttavilla eväillä.

Venäjä on yhtä ideologinen suurvalta kuten oli Neuvostoliittokin. Näiden venäläisten supervaltojen ideologiassa on se ero, että Neuvostoliitto käytti marxismi-leninismia pehmentääkseen imperialisminsa ulkoista ilmettä. Venäjä ei yritäkään pehmentää imperialismiaan idealistisella aatteellisuudella. Se kehittää kansallisuusaatteesta hurmosliikkeen, ja sellainen aate ei loivenna imperialismiin profiilia vaan terästä sitä.

Vahvan poliittisen ja muistijäljen jättäneet yya-kokemukset ovat luoneet suomalaisille sellaisen vaikutelman, että kylmän sodan jälkeisen ajan vaikeuksien ratkaisussa tarvittava tieto on ammennettavissa kylmän sodan aikaisista poliittisista kokemuksista. Todellisten turvallisuusongelmien ratkaisua yritetään Suomessa yya-oireen hoidossa ajoittain menestyneillä menetelmillä. Perussairautta yritetään parantaa sen oireiden hoitoon käytetyillä lääkkeillä. Tämä ohjaa huomion pois turvallisuuden todellisesta ongelmasta, joka kylmän sodan aikana peittyi ystävyyden vakuutteluun.

Suomen asemaa hallitseva historiallinen turvallisuusympäristö ei ole pelkästään Venäjää, Venäjää ja Venäjää. Se on myös Baltiaa, Natoa, Ruotsia, Euroopan unionia, Yhdysvaltoja, Itämeren ja Arktiaa. Tämän lähipinnan kautta kaukaisetkin asiat vaikuttavat Suomen turvallisuuteen. Kuten se, mitä tapahtui vuosina 1992–2014 Transnistriassa, Tšetšeniassa, Georgiassa, Krimillä ja Itä-Ukrainassa, ja myös se, mitä tapahtui 2016 Isossa Britanniassa ja Yhdysvalloissa, puhumattakaan siitä, mikä ehkä vielä voi tapahtua Venäjällä. Yya-opin eväät ovat kevyttä tavaraa tässä asetelmassa.

Itämeren puolustusharjoitukset perustuvat siihen historian taitoon, joka on kaikkien aikojen turvallisuuden perusrakenne. Yya-ajoilta periytyvä suomalaisten vihapuhe Natos-ta estää tämän yhteistyön luontevimman muodon, joka olisi Nato-jäsenyys. Suomalaisten itselleen sallimista liikkuvista osista on kuitenkin kehitetty toimivalta vaikuttava rakenne. Siihen kuuluva Ruotsin ja Suomen valmius konkreettiseen puolustusyhteistyöhön on lähes yllättävä. Merkittävintä on kuitenkin asetelma, jossa Nato-kumppanit harjoittelevat Suomen puolustusta konkreettisesti tukevaa toimintaa. Jos näihin ratkaisuihin johtanut prosessi pääsee jatkumaan, Itämerellä voi olla kehittymässä vielä muutakin uutta.

Suomen poliittisen johdon ja kansalaismielipiteen reaktio Krimin ja Ukrainan kriiseihin osoitti kykyä reagoida ympäristön muutoksiin, mutta se tapahtui vasta kun muutos oli niin iso, että mitään ei ollut enää tehtävissä oman kriisinsiedon vahvistamiseksi. Poliitikaksi ei riitä kyky reagoida rajuihin muutoksiin. Se arvo mitataan herkkyydellä havaita heikot indikaatiot ja kyvyllä reagoida niihin niin ajoissa, että uhka hiipuu tai väistyy.

Kylmän sodan aikana heikkoihin indikaatioihin reagointi tuotti tulosta. Esimerkiksi silloin, kun Paasikivi jo 1940-luvun lopulla havaitsi mahdollisuuden hakeutua Neuvostoliitosta välittämättä läntisten talous- ja YK-yhteisöjen verkostoon. Tai kun Kekkonen onnistui 1970-luvun alkupuolella toteuttamaan Etykin niin, että taikuri itsekin hämmästyi. Tai kun sosiaalidemokraatit 1970-luvun lopulla käänsivät talouspolitiikkaansa 180 astetta. Tai kun Koivisto 1990 esitti Pariisin rauhansopimuksen Saksa- ja aseartiklojen tulkinnot, jotka vapauttivat Suomen yya-sopimuksen taakasta ennen kuin juuri kukaan oli osannut edes unelmoida mitään sellaista. Liittyminen Euroopan unioniin kylmän sodan jälkeen oli suuren luokan reaktio järeään indikaatioon, mutta epävarma kompurointi johti kuilun reunalta ennen kuin jäsenyys onnistui.

Suomen alueelliseen koskemattomuuteen käyvät indikaatiot on viime vuosikymmeninä tunnistettu ja kuitattu. Meri- ja ilmatilan loukkauksiin on reagoitu tehokkaasti ja sopivalla tavalla julkisesti. Hybridisodan valmisteluun liittyvään valheviestintään on havahduttu ja käyty vastahyökkäykseen tosiviestinnällä. Operointi tuntemattomassa maastoa on vielä haparoivaa, mutta vaikuttaa määrätietoisa. Tuulesta temmatut huuhaauutiset eivät ainakaan tähän asti ole menestyneet kovin hyvin Suomessa.

Lähiympäristön lyhyellä aikavälillä järein reaaliomuutos oli se, että Nato lopultakin tunnisti Baltian maiden heikon turvallisuusaseman. Se joutui lähes katastrofitunnelmissa aloittamaan Itämeren alueen puolustusrakenteen luomisen noin nollost. Suomi reagoi tähän indikaatioon hyvin, sillä se pystyi kerrankin tarjoamaan sellaista, mitä länsi tarvitsi. Baltian puolustuksen pohjoista sivustaa suojaava Suomi oli kärppänä paikalla ja hakeutui luontevaan Itämeren alueen yhteisiin puolustusharjoituksiin, ja sen yhteistyö kelpasi. Yya-krapula on hellittänyt 2000-luvulla vähitellen sen verran, että Suomi on asettunut kokonaan uudenlaiseen asentoon ilman sopimusvelvoitteita, mutta myös ilman turvatakuita.

Kylmän sodan jälkeisen ajan heikkoihin ja paikallisiin indikaatioihin on siis reagoitu, ja muutamiin taitavasti. Mutta vahvoja ja väkivaltaisia muutoksia ennakoivat indikaatiot on ohitettu kuin mitään erityistä ei olisi tekeillä. Kuten se, että Venäjä alkoi järjestellä läntistä rajalinjaansa naapureidensa kustannuksella niiden kanssa neuvottelematta ja asevoimalla uhaten. Tai se, että Baltian maat liittyivät Natoon. Suhtautuminen todella isoihin muutoksiin oli lähinnä pelästynyttä omaan kuoreen käpertymistä. Paikallisten asioiden kanssa pärjääminen ei paljon auta, jos pudotaan suuresta kokonaiskuvasta. Se ei ennusta hyvää tulevaisuutta.

Kansallisen dynamiikan ylläpitoon tarvitaan poliittisen pelisilmän lisäksi myös kansainvälisen yleistilanteen ja yhteiskunnan syvärakenteen tuntemusta, siis tutkijanäkemyksiä, virkamiesosaamista ja sotilaallista logiikkaa. Viime vuosikymmeninä vallalla on kuitenkin ollut ajatustottumus, jossa näiden poliittisen kentän henkistä liikkuvuutta lisäävien elementtien valvontaa ja ohjailua pidetään demokratian erityisvelvollisuutena. Ne on nimetty epädemokraattiseksi elitismiksi.

Yhteiskunnan ammattimainen arviointi ja sen kehityssuuntien ennakointi ovat menettäneet kykynsä syöttää havaintojaan poliittiseen harkintaan. Poliitiikka on keskittynyt vanhaan oikeaoppisuuteen ja tukahduttanut ehdoin tahdoin mahdollisuuden tuottaa tuoretta ajatusmateriaalia muuttuvien tilanteiden hallintaan.

Poliitikoilla on myötäsytynäinen kammo kertoa äänestäjille uusista asioista, varsinkin jos ne merkitsevät muutosta. Siitä syntyy ylivoimainen kiusaus selittää, että virkamiesten, tutkijoiden ja sotilaiden varoitukset johtuvat julkisuudenkipeydestä tai kiihottuneesta sielun-tilasta.

Helpoin tapa suhtautua vaikeisiin indikaatioihin on uskoa, että ne hiipuvat pois. Joskus heikot vihjeet voivat kuitenkin muuttuvat vahvoiksi trendeiksi, ja jos siihen ei ajoissa varauduta, Suomelle alkaa kertyä turvallisuusvajetta tai korvaamatonta vahinkoa. Sen vaaran kaukotorjuntaan ei riitä pelkkä poliittinen pelisilmä. Tarvitaan historian taitoa.

AJOPUUSTA SE ALKOI

Suomen historiantutkimuksessa esiintyi vielä 1960-luvulla ajopuuteorian kannattajia. Sen mukaan suurvaltojen sota tempasi Suomen toisen maailmansodan pyörteisiin kuin vuolas virta vie ajopuun. Oli muodikasta sanoa myös jatkosodan Suomea ajopuuksi, koska se käytiin Hitlerin Saksan rinnalla Stalinin Neuvostoliittoa vastaan. Ei Suomi silloinkaan sentään ajelehtinut täysin tahdottomasti. Se yritti kauhoa valtavirrasta sen verran syrjemmälle, että voisi säilyä itsenäisenä. Ja vastoin odotuksia Suomi onnistuikin, viime hetkellä ja nipin napin sittenkin.

Kylmän sodan vuosia on totuttu pitämään nolottavana suomettumisen aikana, ja ajattelemaan, että silloin varsinkin Suomi ajelehti, tai jos joku ohjasi, niin Neuvostoliiton luotsauksen mukaan. Sekään ei pidä paikkaansa. Ajopuu oli muuttunut koskiveneeksi. Sen miehistö yritti vimmatusti soutamalla ja älykkäästi perää pitäen ohjata ohi pahimpien tyrskyjen.

Kylmän sodan aikaisia näköaloja hämärsivät ystävyyspropagandan tyrskyt, joiden tarkoitus oli peittää marxismi-leninismien imperialismi. Suomettumisajan koskiveneen perämiehellä ja soutajilla oli kuitenkin sama tahto kuin jatkosodan johtajilla, he halusivat pitää Suomen itsenäisenä. Vene vuosi kuin seula, ja joskus se hörppäsi vettä yli laidan. Joissakin tilanteissa energiaa meni enemmän veneen pohjalle kertyneen painolastin äyskäröintiin kuin soutamiseen ja perän pitämiseen. Välillä soutajat menettivät toivonsa ja vene jäi pyörimään akanvirtaan. Mutta taas. Suomi selvisi, vaikka jonkun kerran oli karauttaa pahasti kiville.

Kylmän sodan jälkeisen kosken maisemissa pyyhkii hyytävän voimapolitiikan viima ja kosken vyöryssä ryskää ylävirrassa kehittyneitä jäälohkareita.

Tähän koettelemukseen joutunut vene on toista tekoa kuin kylmän sodan aikainen hatara ruuhi. Sen rakennetta oli vahvistettu toimivalla puolustusrakenteella ja vuotokohdat tilkitty unionijäsenyydellä. Perän pitäjillä ja suotajilla on voimaa ja uskallusta enemmän kuin suomettumisajan miehistöllä. Mutta kyydissä on myös haikailua menneiden aikojen perään. Pelkääjän tuhdolla istujat eivät kuitenkaan keikuta venettä, vaikka valittavat välillä.

Tämäkään koskenlasku ei ole helppoa, vaikka kylmä sota on ohi. Ympäristön muutos ei ole jalostanut vanhaa toimintakulttuuria ja puheenpartta uuteen tilanteeseen sopivaksi. Täläkin koskiveneellä on taipumus jäädä miltei huomaamatta akanvirtaan pyörimään. Näin uhkasi käydä, kun perän pitäjät alkoivat arastella kriisinhallinnassa tarvittavaa aseellista valmiutta. Tai selitellä kansainvälinen puolustusyhteistyötä muuksi kuin mitä se oli. Se ei ollut vanhakantaista sapelinkalistelua vaan Suomen puolustuskyvyn varmistelua.

Uuden ajan koskiveneen kurssi suuntautui vahvoilla ohjausliikkeillä pahimpien pyörteiden ohi. Pariisin rauhansopimuksen yksipuolinen tulkinta vapautti Suomen yya-taakasta. Uhkarohkea Hornet-hanke oli asejärjestelmien U-käännös länteen. Puolustusvoimain vähäeleinen päättäväisyys ohjasi Suomen kansainväliseen harjoitusyhteistyöhön asteittain, ja oikeastaan ennen kuin siitä oli erikseen päätetty. Eurooppalaisessa solidaarisuudessa tarpeellisen aseellisen voiman käytön salliva lakiuudistus yrittää edes vähän korjata nostalgisen suuntauksen edellistä ohjausliikettä, joka erotti Suomen unionin puolustusyhteisöstä.

Uuteen ympäristöön sopeutumaton perinneturvallisuus on estänyt mielipideilmaston kypsymisen Nato-jäsenyyteen. Nyt Yhdysvaltain presidentinvaalin tulos estää todennäköisesti Suomen liittoutumisen. Vasta tämä tilanne taitaa osoittaa suomalaisille, kuinka merkittävä turvallisuustekijä oli pilattu viivyttelyllä. Mutta virta vie. Ei ole mahdollista peruuttaa ylävirtaan siellä tehdyn ohjausvirheen korjaamiseksi. On tultava toimeen siinä pyörteessä, johon juututtiin.

Asejärjestelmien määrätietoinen modernisointi, menestys kansainvälisessä harjoitusyhteistyössä ja vakuuttava aluepuolustusjärjestelmä ovat luoneet asetelman, jossa Suomen turvallisuus hyötyy Nato-yhteistyön tuottamasta lisäarvosta ilman Nato-jäsenyyttäkin. Sen varassa Suomi selviää niin kauan, kun sillä on tarjottavana lännen Itämeren alueella tarvitsemaa yhteistyötä. Mutta kun länsi ei enää tarvitse Suomea, tämä tuulenkantamoinen menee ohi, ja päälle ryöppyävät uudet tyrskyt. Se voi olla yhtä paha tilanne kuin pahimmat tähän mennessä kylmän sodan jälkeen koetut, ja siihen Suomi joutuu yksin, koska on sen kohtalon itselleen valinnut.

LÄHTEISTÄ

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto. Jukka Tarkan arkisto. / Kirjeenvaihto 1 ja 2.
Jukka Tarkan päiväkirjat 2011 – Toistaiseksi tekijän hallussa.

Kirjallisuudesta

Heikki Hiilamo – Simo Sipola: *Avelasku*. Dokumenttikirja vuosisadan suomalaisesta asekaupasta. Helsinki 1994

Historian kosto (toimittanut Henrik Meninander). Helsinki 2015

Erkki Nordberg: *Arvio ja ennuste Venäjän sotilaspolitiikasta Suomen suunnalla*. Pieksämäki 2003

Mauno Koivisto: *Historian tekijät*. Kaksi kautta II. Juva 1995

Matti Pesu: *Koskiveneellä valtavirtaan* Puolustusministeriön tutkimushanke Suomen puolustuspolitiikka kylmän sodan jälkeisenä aikana. Koskivene 1. Puolustusministeriö 2017

Sovinnon eväät. EVA:n arvo- ja asennetutkimus 2016. Toimittaneet Matti Apunen, Ilkka Haavisto, Henna Hopia ja Sarianna Toivonen. Helsinki 2016

Suomalaisten mielipiteitä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, maanpuolustuksesta ja turvallisuudesta. Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta. Tiedotteita ja katsauksia Toukokuu 2016.

Suomalaisten mielipiteitä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, maanpuolustuksesta ja turvallisuudesta 2015. Maanpuolustustiedotuksen suunnittelukunta. Tammikuu 2016.

Jukka Tarkka: *Venäjän vieressä*. Suomen turvallisuusilmasto 1990 – 2012. Keuruu 2015. (Tämän raportin taustalla käsitelty tapahtumahistoria nojaa kokonaisuudessaan *Venäjän vieressä*-kirjan kirjassa esitettyyn. Jokaista tällaista kytkentää ei ole osoitettu erikseen lähdeviitteellä. Nootit yksilöivät vain joitakin kaikkein merkittävimpiä yksittäisiä ilmiöitä.)

Paavo Väyrynen: *On muutoksen aika 2*. Tosiasioita ja haavekuvia Suomesta. Juva 1993

www.defmin.fi

ETELÄINEN MAKASIINIKATU 8
PL 31, 00131 HELSINKI
PUH 0295 16001
KIRJAAMO@DEFMIN.FI

ISBN: 978-951-25-2911-7 PDF
ISBN: 978-951-25-2910-0 (nid.)
ISSN: 2489-3951 PDF
ISSN: 1238-7940 (nid.)